

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН БИЛИМ БЕРҮҮ ЖАНА ИЛИМ МИНИСТРЛИГИ

КР Билим берүү жана илим министрлигинин
2019-жылдын, 16-сентябрындагы №1096/1
буйругу менен бекилген (3-тиркеме).

**ОКУУ-МЕТОДИКАЛЫК КОМПЛЕКСТЕРГЕ БАСМЫРЛООГО КАРШЫ ЖАНА
ГЕНДЕРДИК ЭКСПЕРТИЗА ЖҮРГҮЗҮҮНҮН УСУЛДУГУ**

Бишкек 2019

Мазмуну

КИРИШҮҮ	3
1. УСУЛДУКТУН УКУКТУК НЕГИЗДЕРИ	4
2. НАТЫЙЖАГА БАГЫТТАЛГАН БИЛИМ БЕРҮҮ	10
3. ЭКСПЕРТИЗА ЖҮРГҮЗҮҮ ҮЧҮН НЕГИЗГИ ТҮШҮНҮКТӨР ЖАНА КАТЕГОРИЯЛАР	13
4. ГЕНДЕРДИК ТЕҢЧИЛИК ЖАНА СОЦИАЛДЫК ИНКЛЮЗИЯ ЧӨЙРӨСҮНДӨГҮ ОМКга ЭКСПЕРТИЗА ЖҮРГҮЗҮҮ ҮЧҮН ЖАЛПЫ КРИТЕРИЙЛЕР	22
5. БИЛИМ БЕРҮҮ СТАНДАРТТАРЫНА ЭКСПЕРТИЗА ЖҮРГҮЗҮҮ БОЮНЧА СУНУШТАМАЛАР	26
6. БАСМЫРЛООГО КАРШЫ ЖАНА ГЕНДЕРДИК ЭКСПЕРТИЗАНЫН ИНДИКАТОРЛОРУ	27
6.1. Мазмунун баалоо үчүн индикаторлор	27
6.2. Визуалдык коштоону баалоо үчүн индикаторлор	33
6.3. Индикаторлорду колдонууга түшүндүрмөлөр	38
7. ЭКСПЕРТТИК КОРУТУНДУ ҮЧҮН ТАБЛИЦАНЫ ТОЛТУРУУ БОЮНЧА НУСКАМАЛАР	40
8. 1-ТИРКЕМЕ. ОКУУ-МЕТОДИКАЛЫК КОМПЛЕКСКЕ БАСМЫРЛООГО КАРШЫ ЖАНА ГЕНДЕРДИК ЭКСПЕРТИЗА ЖҮРГҮЗҮҮНҮН ЖЫЙЫНТЫКТАРЫ БОЮНЧА ЭКСПЕРТТИК КОРУТУНДУ	42

КИРИШҮҮ

Ушул окуу-методикалык комплекстерге басмырлоого каршы жана гендердик экспертиза жүргүзүүнүн усулдугу (мындан ары – усулдук) орто мектеп үчүн иштелип чыккан окуу-методикалык комплекстерге (мындан ары - ОМК) басмырлоого каршы жана гендердик экспертизаны жүргүзүүдө пайдалануу үчүн иштелип чыккан, ошондой эле өзүнө билим берүү стандарттарына экспертиза жүргүзүү боюнча сунуштамаларды да камтыйт.

Басмырлоого каршы жана гендердик экспертиза жүргүзүүнүн теориялык жана усулдук алкактары АӨБнын “Билим берүү секторунун реформасын колдоо” долбоорунун алкагында даярдалган, Кыргыз Республикасынын Билим берүү жана илим министрлигинин Коллегиясы тарабынан 2017-жылдын июнунда жактырылган жана Билим берүү стандарттарын иштеп чыгуучулар үчүн гендердик теңчилик жана социалдык инклюзия боюнча колдонмонун материалдарына негизденет.

Документ билим берүүдөгү компетенттүү ыкманын укуктук жана теориялык негиздерин, ошондой эле экспертиза жүргүзүү боюнча жалпы көрсөтмөлөрдү камтыйт. Андан тышкары, гендердик теңчилик менен социалдык инклюзия жаатындагы берилген компетенттүүлүктөрдүн базасындагы билим берүү натыйжалары менен тематикалык линияларды баалоо аркылуу билим берүү стандарттарына экспертиза жүргүзүү боюнча сунуштамалар берилген.

Усулдукта мазмунду жана ушул мазмунду визуалдык коштоону баалоо үчүн индикаторлордун эки тизмеси берилген. Индикатор бейтарап мүнөзгө ээ, баалоо боюнча корутундулар ар бир параграфтын (бөлүмдүн, бөлүктүн ж.б.) жана жалпы эле ОМКнын деңгээлиндеги индикаторлордун тең салмактуулугун талдоонун жыйынтыктары боюнча аткарылат. Бул тизме материалдардын мазмунун жакшы өздөштүрүү үчүн эксперттин ишин жеңилдетүү максатын көздөйт. Индикаторлордун тизмесине ар кандай маселелер, талдоо үчүн аспектилер киргизилген, антсе да ар бир конкреттүү учурда аларды пайдалануу тигил же бул ОМКнын профили менен өзгөчөлүгүнө көз каранды болот. Ар бир эксперт эскертмелердин негиздемесин өз алдынча даярдап, жазып берет.

Тиркемеге өзүнө (1) ОМКнын мазмунуна жана андагы сүрөттөргө аларда стереотиптердин, терс ынанымдардын жана колдонулбай калган мүмкүнчүлүктөрдүн бар-жок экендигине карата баяндаманы камтыган таблицаны; (2) ОМКга басмырлоого каршы жана гендердик экспертизанын жыйынтыктары боюнча оңдоп-түзөөлөрдү киргизүү үчүн эскертмелер жана сунуштамалар таблицасын; (3) эксперттин жыйынтыктарын камтыган эксперттик корутундуну камтыйт.

1. УСУЛДУКТУН УКУКТУК НЕГИЗДЕРИ

Мамлекеттик суверендүүлүккө жетишкенден кийин Кыргыз Республикасы бир катар эл аралык документтерди ратификациялады, ошондой эле көптөгөн эл аралык уюмдардын мүчөсү болуу менен өзүнө улуттук мыйзамдарды эл аралык укуктун жана алкактык стратегиялык документтердин ченемдерине шайкеш келтирүү боюнча милдеттенмелерди алды. Айталы, КР Конституциясынын 6-беренесине ылайык, мыйзамда белгиленген тартипте күчүнө кирген жана КР аларга кол койгон эл аралык келишимдер, ошондой эле эл аралык укуктун жалпы таанылган принциптери менен ченемдери Кыргыз Республикасынын укуктук тутумунун курамдык бөлүгү болуп саналат.

Билим алууга болгон укук эл аралык коомчулуктун деңгээлинде таанылган жана эл аралык документтерде жарыяланган адамдын негизги укуктарынын бири болуп эсептелет.¹

Окуу-методикалык комплекстерге жана/же алардын курамдык бөлүктөрүнө басмырлоого каршы жана гендердик экспертиза жүргүзүү 1948-жылдын 10-декабрындагы Адам укуктарынын жалпы декларациясына, Кыргыз Республикасы катышуучусу болгон эл аралык келишимдерге (1965-жылдын 21-декабрындагы Расалык басмырлоонун бардык формаларын жоюу жөнүндө конвенция², 1966-жылдын 16-декабрындагы Экономикалык, социалдык жана маданий укуктар жөнүндө эл аралык пакт³, 1966-жылдын 16-декабрындагы Жарандык жана аясий укуктар жөнүндө эл аралык пакт⁴, 1984-жылдын 10-декабрындагы Кыйноолорго жана башка ырайымсыз, адамгерчиликсиз же ар-намысты басмырлаган мамилелер менен жазалардын түрлөрүнө каршы конвенция⁵, 1990-жылдын 18-декабрындагы бардык эмгек мигранттарынын жана алардын үй-бүлө мүчөлөрүнүн укуктарын коргоо жөнүндө эл аралык конвенция⁶, 2006-жылдын 13-декабрындагы Майыптардын укуктары жөнүндө конвенция⁷, 1989-жылдын 20-ноябрындагы Баланын укуктары жөнүндө конвенция⁸, 1979-жылдын 18-декабрындагы Аялдарга карата басмырлоонун бардык формаларын жоюу жөнүндө конвенция⁹, 1960-жылдагы Билим берүү жаатындагы басмырлоо менен күрөшүү жөнүндө конвенция¹⁰), 1995-жылдын 4-15-сентябрындагы Аялдардын абалы боюнча төртүнчү бүткүл дүйнөлүк конференцияга, 2015-жылдын 25-сентябрындагы Туруктуу өнүгүү жаатындагы максаттарга, ошондой эле Кыргыз Республикасынын улуттук мыйзамдарынын ченемдерине (2010-жылдын 27-июнундагы Кыргыз Республикасынын Конституциясы (2016-жылдын 28-декабрындагы № 218 КР Мыйзамынын редакциясында), 2003-жылдын 26-июнундагы Кыргыз

¹ Билим алууга болгон укук жөнүндө кененирээк маалымат алуу үчүн: Кыргыз Республикасындагы билим берүүнү гендердик жана инклюзивдик өлчөө. Аналитикалык баяндама./ З.И. Көчөрбаева, Н.П. Пригода, С.Орестис – Бишкек, 2016. – 56-бет.// https://monitoring.edu.kg/?mon_document=analiticheskij-obzor-gendernoe-i-inkl

² КР 1996-жылдын 26-июлундагы № 48 Мыйзам менен кошулган

³ КР 1994-жылдын 12-январындагы N 1406-ХII ЖК токтому менен кошулган

⁴ КР 1994-жылдын 12-январындагы N 1406-ХII ЖК токтому менен кошулган

⁵ КР 1996-жылдын 26-июлундагы № 46 Мыйзам менен кошулган

⁶ КР 2003-жылдын 15-апрелиндеги № 80 Мыйзам менен кошулган

⁷ 2019-жылдын 13-мартындагы № 34 КР Мыйзамы менен ратификацияланган

⁸ КР 1994-жылдын 12-январындагы N 1402-ХII ЖК токтому менен кошулган

⁹ КР ЖК МЧЖнын 1996-жылдын 25-январындагы 3 N 320-1 жана ЖК ЭӨЖнын 1996-жылдын 6-мартындагы П N 257-1 токтомдору менен кошулган.

¹⁰ КР ЖК МЧЖнын 1995-жылдын 8-июнундагы 3 № 132-1 жана ЖК ЭӨЖнын 1995-жылдын 10-июнундагы П № 96-1 токтомдору менен кошулган.

¹⁰ 1979-жылдын 18-декабрындагы Аялдарга карата басмырлоонун бардык формаларын жоюу жөнүндө конвенциянын 10-беренеси.

Республикасынын Үй-бүлө кодекси, 2012-жылдын 10-июлундагы № 100 Кыргыз Республикасынын Балдар жөнүндө кодекси, 2008-жылдын 4-августундагы № 184 “Эркектер менен аялдар үчүн бирдей укуктар менен бирдей мүмкүнчүлүктөрдүн мамлекеттик кепилдиктери жөнүндө” Кыргыз Республикасынын Мыйзамы, 2017-жылдын 27-апрелиндеги №63 “Үй-бүлөлүк зомбулуктан сактоо жана коргоо жөнүндө” Кыргыз Республикасынын Мыйзамы, 2003-жылдын 30-апрелиндеги № 92 “Билим берүү жөнүндө” Кыргыз Республикасынын Мыйзамы, 2012-жылдын 23-мартындагы № 201 Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн Токтому менен бекитилген 2012-2020-жылдарга карата Кыргыз Республикасындагы Билим берүү стратегиясын жүзөгө ашыруунун үч жылдык планы катары 2018-2020-жылдарга карата Кыргыз Республикасындагы Билим берүүнү өнүктүрүү стратегиясын жүзөгө ашыруу боюнча Иш-аракеттер планы), 2012-жылдын 27-июнундагы № 443 Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн Токтому менен бекитилген 2018-2020-жылдарга карата Кыргыз Республикасында гендердик теңчиликке жетүү боюнча Улуттук иш-аракеттер планы) жана башка Кыргыз Республикасынын ченемдик укуктук актыларына негизденген.

Атап айтканда, Аялдарга карата басмырлоонун бардык формаларын жоюу жөнүндө конвенция аялдарга билим берүү жаатында эркектер менен катар эле бирдей укуктарды камсыздоо, анын ичинде эркектер менен аялдардын теңчилигинин негизинде, башка нерселер менен катар эле, аялдар менен эркектердин ролунун бардык деңгээлдеги стереотиптүү концепциясын четтетүү, бардык окуу формаларында биргелешип окууну колдоо жана ушул максатка жетүүгө көмөктөшө турган окутуунун башка түрлөрүн, окуу колдонмолору менен мектеп программаларын кайра карап чыгуу жана окутуу ыкмаларын ыңгайлаштыруу жолу менен мүчө мамлекеттер тарабынан аялдарга карата басмырлоону жоюу үчүн бардык тийиштүү чаралардын көрүлүшүн талап кылат...¹¹

Пекин Иш-аракеттер платформасына ылайык, билим берүү адам укуктарынын жана теңчилик, өнүгүү жана тынчтык сыяктуу максаттарга жетүүнүн эң бир маанилүү каражаттарынын бири болуп саналат. Басмырлоосуз билим берүү кыздарга да, эркек балдарга да пайда алып келет жана жыйынтыгында эркектер менен аялдардын ортосунда көбүрөөк тең укуктуу мамилелердин өнүгүшүнө көмөктөшөт. Билим берүүгө жетүүдөгү теңчилик жана аны алууга болгон мүмкүнчүлүк көбүрөөк сандагы аялдар ушул өзгөрүүлөрдүн активдүү катышуучусу болуп калышы үчүн зарыл. Аялдар менен эркектерге, кыздар менен эркек балдарга бирдей мамиле жасалып, алардын ой-пикиринин, абийиринин, дини менен ынанымынын эркиндиги урматталган шартта өз дараметин толук кандуу жүзөгө ашырууга шык-дем берилген жана билим берүү максаттарына багытталган ресурстар аялдар менен эркектер жөнүндө стереотиптүү түшүнүктөрдөн баш тартууга көмөктөшкөн билим алуу менен социалдык шарттарды түзүүнү колдогон маанайды калыптандыруу аялдарга карата басмырлоонун жана эркектер менен аялдардын ортосундагы теңсиздикти жоюунун натыйжалуу каражаты болуп калмак.

Ошондой эле документте окуу программалары менен материалдары ... кыздар менен аялдардын конкреттүү муктаждыктарын сейрек учурларда гана эске ала тургандыгы белгиленген. Бул аялдар менен эркектердин салттуу функцияларынын бекемделишине алып келет жана аялдар үчүн коомдо толук укуктуу жана теңдеш өнөктөш болуу мүмкүнчүлүгүн жокко чыгарат. Бардык деңгээлдеги билим берүү чөйрөсүнүн кызматкерлеринин гендердик маселелерди түшүнбөгөндүгү эркектер менен аялдардын ортосунда орун алган теңсиздикти тереңдетип, басмырлоочу тенденцияларды күчөтөт жана кыздардын ар-намыстуулук сезимине кысым болушун шарттайт. Жыныстык тарбия менен

¹¹ 1979-жылдын 18-декабрындагы Аялдарга карата басмырлоонун бардык формаларын жоюу жөнүндө конвенциянын 10-беренеси

репродуктивдүү ден-соолуктун репродуктивдүү функциялары маселелери боюнча агартуучулук иштин жоктугу аялдар менен эркектер үчүн терең кесепеттерге алып келет.

Атап айтсак, гендердик жактан алганда табият таануунун негиздери боюнча окуу программалары тенденциялык мүнөзү менен айырмаланып турат. Табият таануу боюнча окуу китептеринин мазмуну алдар менен кыздардын күнүмдүк турмушу менен байланышкан эмес, аларда окумуштуу аялдардын жетишкендиктери гана чагылдырылган.

Билим берүүгө жетүүнүн теңдеш эместигине жана билим алуунун адекваттуу эмес мүмкүнчүлүктөрүнө байланышкан көйгөйдү чечүүдө чечим кабыл алынганга чейин анын кесепеттеринин аялдар менен эркектерге карата таасирин талдоо жүргүзүлүшү үчүн өкмөттөр менен башка субъектилерге бардык стратегиялар менен программалардын алкагындагы негизги багыттарда аялдар көйгөйүн активдүү жана максаттуу түрдө эске алуу саясатын жүргүзүүгө көмөктөшүү зарыл.

Билим берүү чөйрөсүндө жүзөгө ашырыла турган ишмердик катары Пекин Иш-аракеттер платформасында, башкалар менен катар эле, аялдар менен эркектердин ролу жөнүндө билим берүүнүн бардык деңгээлдеринде стереотиптүү түшүнүктөрдөн эркин болгон окуу китептери менен окуу колдонмолорун, окуу программаларын, анын ичинде мугалимдерди кесиптик даярдоону бардык кызыкдар болгон тараптар: басып чыгаруучулар, педагогдор, мамлекеттик бийлик органдары жана ата-энелер ассоциациялары менен биргеликте даярдоо; мугалимдер менен педагогдор үчүн арналган жана аялдар менен эркектердин үй-бүлө менен коомдогу абалы, ролу жана салымы жөнүндө маалымдуулуктун жогорулашына көмөктөшкөн окуу программалары менен материалдарды иштеп чыгуу, бул контекстте кыздар менен балдардын мектепке чейинки курактан тартып теңчилигин, кызматташтыгын, өз ара сый мамилесин жана ар кандай милдеттерди биргелешип аткаруусун колдоого алуу жана эркек балдардын үй чарбасын жүргүзүүгө, багуудагы адамга кам көрүүгө байланышкан функцияларды аткарууга катышуусу жана өзүнүн тиричилик муктаждыктарын канааттандыруусу үчүн зарыл болгон көндүмдөргө ээ болуусун камсыздоо үчүн окуу программаларын иштеп чыгуу; аларды аялдар менен эркектердин ортосундагы айырмачылыктарды эске алуу менен окутуунун натыйжалуу стратегиялары менен камсыздоо максатында мугалимдер менен педагогдор үчүн арналган жана алардын билим берүү процессиндеги ролу жөнүндө маалымдуулукту жогорулатууга көмөкчү болгон кесиптик даярдоо программаларын иштеп чыгуу; коомчулуктун, өзгөчө - ата-энелердин балдар үчүн басмырлоосуз билим берүүнүн жана кыздар менен балдардын ортосундагы үй-бүлөлүк милдеттерди бирдей бөлүштүрүүнүн маанилүү экендигин түшүнүүсүнө көмөктөшкөн тийиштүү билим берүү жана маалымат программаларын көп тилдүүлүк факторун зарыл болгон деңгээлде эске алуу менен, анын ичинде жалпыга маалымдоо каражаттары менен кызматташтыкта иштеп чыгуу; адам укуктары жаатында билим берүүнүн бардык аспектилеринде гендердик билим берүүнү эске алган билим берүү программаларын иштеп чыгуу ж.б. сунушталган.¹²

Туруктуу өнүгүүнүн № 4 максаты (ТӨМ 4) бардык балдар 2030-жылы акысыз башталгыч жана орто билим алышын кепилдейт. Бул максат ошондой эле сапаттуу жогорку билим жалпыга жеткиликтүү болушуна жетишүү максатында гендердик жана социалдык теңсиздик сыяктуу көйгөйлөрдү четтетүү менен кесиптик окутуудан өтүүгө теңдеш жетүүнү камсыздоого багытталган. Эл аралык коомчулук дүйнөдөгү ар бир баланын окуганга мүмкүнчүлүгү болушу үчүн жамааттык негизде жоопкерчиликтүү болуп саналат. Бардыгына билим берүүнү камсыздоо үчүн күрөш каржылык ресурстарды

¹² 1995-жылдын 4-15-сентябрында аялдардын абалы боюнча төртүнчү дүйнөлүк конференцияда кабыл алынган Пекин Декларациясы менен Иш-аракеттер Платформасынын «Аялдардын билими жана кесиптик даярдыгынын» В пункту.

мобилизациялоону, ошондой эле басмырлоо, балдар эмгеги жана балдарды сатуу менен күрөштүн бекемделишин талап кылат.

Глобалдык деңгээлде ТӨМ 4 кыйла гендерлешкен мүнөздө экендигин белгилеп коюу зарыл. Айталы, 10 милдетте\милдетчелерде гендердик аспектилер бөлүп көрсөтүлгөн, 11 индикатордун 8и гендердик болуп саналат:

Милдеттер	Индикаторлор
4.1. 2030-жылга карата бардык кыздар менен балдардын окуунун талап кылынган жана натыйжалуу жыйынтыктарына жетүүсүн шарттаган, акысыз, тең укуктуу жана сапаттуу баштапкы жана орто билим алууну аяктоосун камсыздоо.	4.1.1. Балдар менен жаштардын үлүшү: а) 2-чи/3-чү класстардын, б) башталгыч мектептердин бүтүрүүчүлөрүнүн жана с) орто мектептин, жок дегенде, i) сабаттуулуктун жана ii) эсептөө көндүмдөрүнүн минималдуу деңгээлине жеткен бүтүрүүчүлөрүнүн, жынысы боюнча бөлүштүрүү менен
4.2. 2030-жылга карата кыздар менен балдардын баары башталгыч билим алууга даяр болсун үчүн кенже курактагы балдарды сапаттуу өнүктүрүү, кам көрүү жана мектепке чейинки окутуу тутумуна жетүүсүн камсыздоо	4.2.1. Ден-соолугунда, окуусунда жана психосоциалдык бакубаттуулугунда мандеми жок беш жашка чейинки курактагы балдардын үлүшү, жынысы боюнча бөлүштүрүү менен 4.2.2. Окутуунун уюшулган түрлөрүнө катышуу деңгээли (мектепке кирүүнүн расмий курагынан бир жыл мурун), жынысы боюнча бөлүштүрүү менен
4.3. 2030-жылга карата бардык аялдар жана эркектер үчүн арзан жана сапаттуу кесиптик-техникалык жана жогорку билим берүүгө, анын ичинде университеттик билим берүүгө тең жетүү мүмкүндүгүн камсыздоо	4.3.1. Чоң адамдар менен жаштардын акыркы 12 ай ичинде окутуу менен кесиптик даярдыктын формалдуу жана бейформал түрлөрүнө катышуу деңгээли, жынысы боюнча бөлүштүрүү менен
4.4. 2030-жылга карата ишке орношуу, татыктуу иш алуу жана ишкердик ишмердиги менен алектенүү үчүн талап кылынган көндүмдөргө, анын ичинде кесиптик-техникалык көндүмдөргө ээ болгон жаштардын жана улуу курактагы адамдардын санын кыйла көбөйтүү	4.4.1. Маалыматтык-коммуникациялык технологиялар (МКТ) чөйрөсүндө көндүмдөргө ээ болгон жаштар менен чоң адамдардын үлүшү, жынысы боюнча бөлүштүрүү менен
4.5. 2030-жылга карата билим берүү чөйрөсүндөгү гендердик теңсиздикти жоюу жана калктын аялуу топтору, анын ичинде майыптар, түпкү элдин өкүлдөрү жана аялуу абалдагы балдар үчүн бардык деңгээлдеги билим берүүгө	4.5.1. Ушул тизмедеги билим берүүнүн бардык көрсөткүчтөрүнө тиешелүү болгон жана дезагрегация кылса боло турган теңчилик индекстери (аялдар менен эркектердин, шаардык жана айылдык тургундардын, жетиштүү жашоонун төмөнкү жана жогорку квинтилдеринин, башка топтордун, мисалы,

жана кесиптик-техникалык даярдоого тең жетүү мүмкүндүгүн камсыздоо.	майыптардын, түпкү калктардын жана жанжалга аралашкан адамдардын, маалымат бар-жок экендигине жараша).
4.6. 2030-жылга карата бардык жаштардын, улуу курактагы адамдардын олуттуу бөлүгү, анын ичинде эркектер да, аялдар да окуп, жазып жана эсептей алуусун камсыздоо.	4.6.1. Ушул курактык топтогу калктын, жок дегенде, белгиленген деңгээлдеги функционалдык а) сабаттуулугунун жана б) математикалык сабаттуулугунун пайыздык үлүшү, жынысы боюнча бөлүштүрүү менен
4.7. 2030-жылга карата бардык окуучулар туруктуу өнүгүүгө көмөктөшүү үчүн зарыл болгон билимге жана көндүмгө ээ болуусун камсыздоо, анын ичинде туруктуу өнүгүү жана туруктуу жашоо образы, адам укуктары, гендердик теңчилик, дүйнө маданиятын жана зомбулуксуздукту, дүйнө жарандыгын жана маданий ар түрдүүлүктүн баалуулуктарын жана маданияттын туруктуу өнүгүүгө салымын аңдап-түшүнүүнү пропагандалоо маселелери боюнча окутуу аркылуу камсыздоо	4.7.1. i) бүткүл дүйнөлүк жарандуулукту жайылтуунун жана ii) туруктуу өнүгүүнү, анын ичинде гендердик теңчилик менен адам укуктарын жайылтуунун бардык деңгээлде: а) билим берүү чөйрөсүндөгү улуттук саясатта б) окуу программаларында, с) мугалимдерди даярдоодо жана d) окуучуларды аттестациялоодо ар тараптуу эсепке алуунун масштабдары
4.a. Балдардын кызыкчылыктарын, майыптардын өзгөчө муктаждыктарын жана гендердик аспектилерди эске алган окуу жайларды ачуу жана өркүндөтүү, бардыгы үчүн коопсуз, зомбулук менен социалдык тоскоолдуктардан эркин болгон, натыйжалуу окуу чөйрөсүн камсыздоо	4. a.1. Төмөнкүлөр жеткиликтүү болгон мектептердин үлүшү: а) электроэнергия; б) окуу максаттары үчүн Интернет; с) окуу максаттары үчүн компьютерлер; d) ыңгайлаштырылган инфраструктура менен майып окуучулар үчүн материалдар; е) ичүүчү суунун базалык булактары; f) өз-өзүнчө минималдуу жабдылган ажатканалар; жана g) кол жууганга базалык каражаттар (СКСТ демилгесинин көрсөткүчтөрүнүн аныктамаларына ылайык)
4.b. 2020-жылга карата бүткүл дүйнөдөгү өнүгүп жаткан өлкөлөргө, өзгөчө начар өнүккөн өлкөлөргө, чакан аралдардагы өнүгүп жаткан мамлекеттерге жана африка өлкөлөрүнө жогорку билим алуу, анын ичинде кесиптик-техникалык билим алуу жана маалыматтык коммуникациялык технологиялар, инженердик жана илимий программалар маселелери боюнча окутуу үчүн стипендиялардын санын кыйла жогорулатуу.	4.b.1. Стипендияларды төлөп берүүгө багытталган өнүгүү максатындагы расмий жардамдын көлөмү, тармактар жана окутуу түрлөрү боюнча бөлүштүрүлгөн түрдө

4.с. 2030-жылга карата квалификациялуу мугалимдердин санын кыйла көбөйтүү, анын ичинде өнүгүп жаткан өлкөлөрдө, өзгөчө начар өнүккөн өлкөлөрдө жана чакан аралдардагы өнүгүп жаткан мамлекеттерде мугалимдерди даярдоо ишиндеги эл аралык кызматташтык аркылуу көбөйтүү	4.с.1. Мугалимдердин үлүшү: а) мектепке чейинки мекемелерде, б) башталгыч мектепте с) төмөнкү орто мектепте жана d) жогорку орто мектепте, иштегенге чейин же иштеп жаткан учурда берилген өлкөдө тийиштүү деңгээлде минималдуу уюшкан кесиптик мугалимдик даярдыктан (мисалы, педагогикалык) өткөндөр
--	---

КР Конституциясында улуттук, этностук, расалык, диний жек көрүүчүлүктү, гендердик жана башка социалдык үстөмдүктү үгүттөп, кодулоого, касташууга же күч колдонууга чакырган үндөөлөргө тыюу салынган.¹³

КР Конституциясына катар эле, “Эркектер менен аялдар үчүн бирдей укуктар менен мүмкүнчүлүктөрдүн мамлекеттик кепилдиктери жөнүндө” Мыйзамы ар кандай жыныстагы адамдарга карата кайсы ишмердик чөйрөсүндө болбосун түздөн-түз жана кыйыр гендердик басмырлоого тыюу салат. Мында жалпыга маалымдоо каражаттары, билим берүү, маданият аркылуу гендердик стереотиптерди кайра жаратуу да кыйыр гендердик басмырлоого тиешелүү болуп саналат.¹⁴

“Билим берүү жөнүндө” КР Мыйзамынын¹⁵ 4-беренесине ылайык, билим берүү Кыргыз Республикасынын мамлекеттик саясатынын артыкчылыктуу стратегиялык багыты болуп саналат жана аны уюштуруунун принциптеринин катарында, башкалар менен катар эле, төмөнкүлөр да бар:

- Кыргыз Республикасынын *бардык жарандарынын* сапаттуу билим алууга болгон укугунун бирдейлиги;
- билим берүүнүн гуманисттик мүнөзү, жалпы адамзаттык баалуулуктардын улуттук маданий байлык менен айкалышкан артыкчылыгы, жарандуулукка, эмгекчилдикке, мекенчилдикке жана адамдын укуктары менен эркиндиктерин урматтоого тарбиялоо;
- билим берүү уюмдарындагы окутуунун светтик мүнөздө болушу.

“Билим берүү жөнүндө” КР Мыйзамынын 3-беренесинде Кыргыз Республикасынын жарандарынын *жынысына, улутуна, тилине, социалдык жана мүлктүк абалына, ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрүнүн чектелгенине, ишинин түрүнө жана мүнөзүнө, дин тутуусуна, саясий жана диний ынанымдарына, жашаган жерине жана дагы башка жагдайларга* карабастан билим алууга болгон укугу белгиленген.

Мыйзамда принципалдуу түрдө маанилүү болгон ченем камтылган, ага ылайык мамлекет балдардын жаш курагына, жынысына, этностук жана диний таандыгына, окуудагы жетишкендиктерине, социалдык-экономикалык макамына карабастан аларды жалпы билим берүү процессине тартуу боюнча социалдык жактан коргоо саясатын жүргүзөт жана жетим балдарды, ошондой эле ДМЧ балдарды мамлекеттик камсыздоого алат деген ченем принципалдуу түрдө маанилүү болуп саналат.

¹³ 2010-жылдын 27-июнундагы КР Конституциясынын 31-беренесинин 4-бөлүгү (2016-жылдын 28-декабрындагы № 218 КР Мыйзамынын редакциясында)

¹⁴ 2008-жылдын 4-августундагы № 184 “Аялдар менен эркектер үчүн теңдеш укуктар менен теңдеш мүмкүнчүлүктөрдүн мамлекеттик кепилдиктери жөнүндө” КР Мыйзамынын 5-беренеси

¹⁵ 2003-жылдын 30-апрелиндеги N 92

2. НАТЫЙЖАГА БАГЫТТАЛГАН БИЛИМ БЕРҮҮ

Азыркы тапта билим берүү усулдугу чөйрөсүндө *“натыйжага багытталган”* билим берүү технологияларына өтүү жүзөгө ашты жана билим берүү стандарттары *“компетенттүүлүк ыкмасы”* делген, же *“натыйжага багытталган билим берүү”* ыкмасынын базасында түзүлө баштады. Билимдин, шык-жөндөмдүн жана көндүмдөрдүн өнүгүшү окуучунун ишмердигинин өзүнө таанып-билүү, баалуулук жана жүрүм-турум аспектилерин камтыган жалпыланган мүнөздөмөсүн өнүктүрүүгө алмашты.

XXI кылымдагы билим берүү 4 негизги көндүмгө (компетенттүүлүккө) багытталган:

1. *Изилдеп-үйрөнө билүү*
2. *Болуу шык-жөндөмү,*
3. *Жасай билүү*
4. *Чогуу жашай билүү*¹⁶

Ушул эле баалуулуктар Бириккен Улуттар Уюмуна (БУУ) мүчө болгон бардык өлкөлөр тарабынан 2015-жылдын сентябрында кабыл алынган «Туруктуу өнүгүү максаттары 2030да» чагылдырылган.

Басмырлоого каршы жана гендердик экспертизаны өткөрүү, баарынан мурда, төртүнчү негизги компетенция болгон «чогуу жашай билүүгө» байланышкан, ал өзүнө адам укуктары, гендердик теңчилик жана социалдык инклюзия маселелерин камтыйт. Башка бирөөнү (башка жыныстагы, диндеги, этностогу, социалдык макамдагы, өзгөчө муктаждыгы бар же ден-соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелген) билүү, түшүнүү жана урматтоо – бул бүгүнкү күндө абсолюттук түрдө керек болгон жөндөм, эртеңки күнү азыркы окуучулар мектепти бүтүргөндө бул андан да керектүү муктаждыкка айланат.

Бул жалпы компетенттүүлүк, өз кезегинде, предмет үстүндөгү бир катар компетенттүүлүккө бөлүнөт, бул болсо алар өтмө мүнөзгө ээ болуу менен предметтин мазмунуна карабастан бардык сабактарда калыптандырылышы керек дегенди билдирет.

Ошол эле учурда белгилеп кое турган нерсе, коом таануу жана тарыхый цикл дисциплиналары көбүнесе ушул компетенттүүлүктөрдү калыптандырууга байланышкан. Антсе да алар бардык сабактарда, анын ичинде табигый илимдерде, искусство менен адабиятта, ошондой эле технологияларда билим берүү үчүн өтмө максат болуп саналат.

Башка билим берүү натыйжалары сыяктуу эле гендердик теңчилик жана басмырлабоо чөйрөсүндөгү компетенттүүлүк *үч деңгээлде: таанып-билүү, баалуулук-эмоционалдык жана практикалык* деңгээлде каралат. Анткен менен бул компетенттүүлүктөрдү айырмалап турган нерсе – алар башка жөндөмдөр менен көндүмдөргө караганда индивиддин коомдогу болочок жүрүм-турумуна бекемирээк байланышкан. Көп учурда адеп-ахлактык ынанымдар, толеранттуулук деңгээли, жанжалдуу жагдайлардагы адекваттуу стратегиялар дал ушул компетенттүүлүктөрдөн көз каранды болот. Дал ушул позицияларга таянуу менен төмөндө базалык компетенттүүлүктү түзгөн билим берүү натыйжаларын калыптандырган ар бир деңгээл каралат:

Таанып-билүү деңгээли:

Бул деңгээлде дүйнөнүн картинасын аныктаган жана ар тараптуу кабылдоону, ийкемдүү жана сынчыл ой жүгүртүүнү камсыздаган категориялардын топтому негизги ролду ойнойт. Жагдайга тез жана ар тараптуу талдоо жасабай туруп жарандык

¹⁶ Туруктуу өнүгүү максаттарындагы билим берүү. БУУнун он жылдыгы. ЮНЕСКО документтери.
http://www.unesco.kz/education/2004/esd_brochure.pdf

активдүүлүктү көрсөтүүдө, маданияттар аралык коммуникацияда же жаңжал учурунда зарыл болгон жүрүм-турум стратегиясын тандоо учурунда эч кандай коммуникативдик жана башка практикалык көндүмдөрдү пайдалануу мүмкүн эмес.

Баалуулук-эмоционалдык деңгээл:

Бул деңгээл көп түрдүүлүк жана теңдештик баалуулуктарын, айырмачылыктарды урматтоону, эмоцияларын айырмалай жана башкара билүүнү, ошондой эле жаңы жана тааныш эмес нерселерге ачык мамиле кылууну билдирет. Бул компетенттүүлүктөрдүн өнүгүүсү ***болуу шык-жөндөмү*** жана ***чогуу жашай билүү жөндөмү*** менен тыгыз байланышкан. Башка адам басынтылып, адилетсиздикке же кысымга дуушар болуп жаткан жагдайларга сезимтал болуу жөндөмүнө байланышкан. Мындай жагдайлар каалагандай адамга, анын ичинде мындай кыйынчылыктар эркек балдарга да, кыздарга да, улгайган адамдарга да, майыптыгы бар адамдарга да, этностук азчылыктарга да, чет элдиктерге да, жарандыгы жок адамдарга да тиешелүү болушу ыктымал. Билим чөйрөсүн калыптандыруу да чоң мааниге ээ, мында ар түрдүүлүк, ой-пикирлердин жана көз караштардын плюрализми коом менен мамлекеттерди өнүктүрүүнүн баалуу ресурсу катары кабылданат. Бул компетенттүүлүктү өнүктүрүү окуу процессинде интерактивдүү ыкмаларды жана активдүү класстан тышкаркы сабактарды пайдаланууну, ошондой эле мектеп турмушун жана чөйрөсүн адекваттуу уюштурууну талап кылат.

Практикалык деңгээл:

Бул деңгээл, баарынан мурда, өзүн алып жүрүүгө жана ар кандай чөйрөдө натыйжалуу социалдык иштешүүнү уюштурууга байланышкан. Практикалык деңгээлде толеранттуу мамилелер менен жөндөмдөрдүн көндүмдөрү, коомдогу стереотиптерди, терс ынанымдарды жана стигманы тааный билүү жөндөмдөрү, ошондой эле маданияттар аралык коммуникация көндүмдөрү, сүйлөшүүлөрдү жүргүзүү жана жаңжалдарды чечүү көндүмдөрү калыптанат. Ошентип, коомдогу адилетсиздикти таанып-билип гана тим болбостон, ылайыктуу кийлигишүү көндүмүнө ээ болсо да болот. Бир адам башка бирөөгө карата адилетсиздик кылып жатканын байкап гана тим болбостон (ал жаш кызбы же майыптыгы бар адамбы), эч кимдин намысына тийбестен жана жаңжалды андан ары өөрчүтпөй туруп укугу бузулган, таарынган адамдын таламын талаша билүү зарыл.

Белгилеп кое турган нерсе, буга чейин сабактын максаттарын аныктоодо салттуу педагогикада ***окутуучу, тарбиялоочу жана өнүктүрүүчү*** максаттар коюлчу. Андан тышкары, мектептерде класстан тышкары иш-чаралардын алкагында активдүү тарбиялык иштер жүргүзүлчү. Азыркы тапта көпчүлүк мектептерде мындай ишмердик кыйла кыскарды, көпчүлүк мугалимдер тарбиялык жана окутуу милдеттерине байланышкан ишин жакшыртууга жардам бере турган так баалуулук багыттамааларынын жок экендигин белгилешет.

Ошентип, заманбап билим берүү стандарттары, окуу китептери жана окуу материалдары бул боштукту адам укуктары, гендердик теңчилик, басмырлабоо жана социалдык катышуу баалуулуктарын активдүү илгерилетүү аркылуу толтурушу керек, алар, өз кезегинде, сынчыл жана чыгармачыл ой жүгүртүүнү талап кылат.

Бул үчүн ***гендердик теңчиликти, басмырлабоону жана социалдык катышууну илгерилетүү үчүн маанилүү болгон базалык компетенттүүлүктөр (тематикалык блокторго топтоштурулган) иштелип чыккан:***

Көп түрдүүлүктү калыптандыруудагы социалдык факторлордун биринчиликтүү ролу:

1. Жыныстык айырмачылыктардагы биологиялык жана социалдык факторлордун ортосундагы айырманы түшүнүү жана түшүндүрүү;

2. Этномаданий көп түрдүүлүктүн социалдык факторлорунун башкы жана негизги ролдорун түшүнүү жана түшүндүрүү;
3. Гендердик ролдор деген эмне экендигин билүү жана социалдык, экономикалык факторлордун маанилүүлүгүн бөлүп көрсөтүү;
4. Майыптыктын медициналык жана социалдык моделин айырмалай билүү, жеке жана коомдук өнүгүү үчүн чөйрөнүн маанилүүлүгүн түшүнүү жана түшүндүрүү;

Көп түрдүүлүктү калыптандыруудагы тарыхтын ролу:

5. Гендердик ролдордун тарыхый мүнөзүн жана өзгөрүлмө болушун түшүнүү жана түшүндүрүү;
6. Заманбап мамлекеттердин, улуттардын жана этномаданий топтордун жашоосунун тарыхый мүнөзүн түшүнүү жана түшүндүрүү;
7. Этностук жана улуттук азчылык жөнүндө түшүнүктөр менен тааныштыгы болушу;

Теңсиздик болушунун тарыхый жана социалдык мүнөзү:

8. Экономикалык, саясий жана социалдык чөйрөлөрдөгү эркектер менен аялдардын ортосундагы түзүмдүк теңсиздикти калыптандыруудагы гендердик ролдорду талдай билүү;
9. Глобалдык, регионалдык жана локалдык деңгээлде түзүмдүк теңсиздикти калыптандыруудагы тарыхый шарттардын ролун талдай билүү;
10. Аялуу топторду калыптандыруудагы социалдык факторлордун, анын ичинде айрым топторду стигматизациялоонун табиятын түшүнүү;
11. Басмырлоо алдында аялуу болгон социалдык топторду бөлүп карап, талдай билүү;
12. Майыптыгы бар адамдар үчүн жыргалчылыкка жетүүнүн теңсиздигиндеги жеткиликтүү эмес социалдык чөйрөнүн ролун бөлүп карап, талдай билүү.

Стереотиптер менен терс ынанымдардын теңсиздик менен басмырлоонун пайда болушундагы ролу:

13. Гендердик стереотиптер жана сексизм деген эмне экендигин билүү жана түшүнүү;
14. Сексисттик мүнөздө айтылган ой-пикирлер менен жүрүм-турум формаларын айырмалап, талдай билүү;
15. Этностук, расалык, диний стереотиптер деген эмне экендигин билүү жана түшүнүү;
16. Ар кандай этномаданий, социалдык, диний жана башка топтордун өкүлдөрүнүн дарегине айтылган стереотиптик ой-пикирлерди айырмалап, талдай билүү;
17. Адамдын топтук мүнөздөмөлөрдүн алдында индивидуалдуу/жеке мүнөздөмөлөрүнүн артыкчылыгын моюнга алуу, адамдарга жана социалдык көрүнүштөргө болгон мамилесин баалап, сын көз менен талдай билүү;

Теңчиликтин жана басмырлабоонун баалуулуктары:

18. Басмырлоо жана анын формалары деген эмне экендигин, анын ичинде түз жана кыйыр басмырлоо, ошондой эле тийишүүлөр жөнүндө түшүнүктөрдү билүү;
19. Ой-пикирди билдирүүдөгү (анын ичинде ЖМКдагы касташуу тили жана күнүмдүк турмушта), ошондой эле жүрүм-турум жана мамилелер формаларындагы басмырлоонун көрүнүштөрүн айырмалай билүү;

20. Гендердик теңчилик менен басмырлабоо баалуулуктарын таануу;
21. Адам укуктары, көп түрдүүлүк, социалдык инклюзия, гендердик теңчилик, диний толеранттуулук жана басмырлабоо ченемдери менен баалуулуктарын илгерилеткен жүрүм-турумду практикалоо.

Бардык сунушталган компетенттүүлүктөр өтмө мүнөзгө ээ жана тигил же бул түрдө бардык мектеп сабактарын изилдөөдө, ошондой эле класстан тышкаркы жана окуудан тышкаркы ишмердикте калыптандырылууга тийиш.

3. ЭКСПЕРТИЗА ЖҮРГҮЗҮҮ ҮЧҮН НЕГИЗГИ ТҮШҮНҮКТӨР МЕНЕН КАТЕГОРИЯЛАР Г

БУУнун негиз салуучу документи болгон Адам укуктарынын жалпы декларациясынын 2-беренесинде *ар бир адам бардык укуктарга жана эркиндиктерге эч кандай айырмачылыктарсыз, анын ичинде расасына, терисинин түсүнө, жынысына, тилине, динине, саясий жана башка ынанымдарына, улуттук же социалдык тегине, мүлктүк, уруулук же башка абалына карабастан ээ болушу керек*¹⁷. Гендердик теңчилик мисалы: эркектер үчүн да, аялдар үчүн да карьера менен жашоо образын тандап алууда, инсандык жана кесиптик өсүш үчүн бирдей укуктар менен мүмкүнчүлүктөр камсыздалышы керек.

Төмөндө адам укуктарынын, гендердик теңчиликтин, социалдык инклюзиянын жана басмырлоонун мазмунун ачып берген маанилүү түшүнүктөр келтирилген. Экспертке ыңгайлуу болушу үчүн алар алфавиттик тартипте жайгаштырылып, маани-маңызы боюнча топтоштурулган. Алардын көпчүлүгү боюнча, дефинициядан башкасына, кененирээк түшүндүрмө берилет.

ГЕНДЕР

Гендер – ар кайсы жыныстагы адамдардын кабылданган, социалдык жактан бекемделген жүрүм-туруму; эркектер менен аялдардын ортосундагы мамилелердин жашоонун бардык чөйрөсүндө, анын ичинде саясатта, экономикада, укукта, идеологияда жана маданиятта, билим берүү менен илимде байкалган социалдык аспекти¹⁸.

Гендердик мүнөздөмөлөр – бул эркектер менен аялдардын алардын жүрүм-турумунан болгон күтүүлөргө байланышкан мүнөздөмөлөрү. Бул мүнөздөмөлөр мурасталган же биологиялык жактан шартталган эмес. Алар тарыхый жактан калыптанган, көбүнесе учурдагы саясий жана экономикалык жагдайга көз каранды болуу менен коомдогу эмгекти бөлүштүрүүгө жана салттуу көрүнүштөргө байланыштуу кабыл алынган социалдык ролдордун жыйынтыгы катары чыгат.

Жыныс – адамдын биологиялык мүнөздөмөсү.

Гендердик теңчилик аялдар менен эркектердин улуттук, саясий, экономикалык, социалдык жана маданий өнүгүүгө өз салымын кошуу жана анын натыйжаларынан пайдалануу үчүн өз укуктары менен дараметин толук кандуу түрдө жүзөгө ашырууга бирдей шарттары бар экендигин билдирет. Азыркы тапта “теңчилик” деген түшүнүк аялдар

¹⁷ 1948-жылдын 10-декабрындагы Адам укуктарынын жалпы декларациясы

¹⁸ 2008-жылдын 4-августундагы № 184 “Эркектер менен аялдар үчүн бирдей укуктар менен бирдей мүмкүнчүлүктөрдүн мамлекеттик кепилдиктери жөнүндө” КР Мыйзамынын 1-беренеси

менен эркектерге ар башка мамиле кылуу теңдеш (бирдей) натыйжаларга жетүү үчүн зарыл экендигин моюнга алат.

Гендердик стереотиптер – ушул коом үчүн азыркы тапта аялдар менен эркектердин ортосундагы айырмачылыктар жөнүндө туруктуу мүнөздөгү түшүнүктөр¹⁹.

Гендердик стереотиптер - аялдар менен эркектер ээ болгон же ээ болуш керек болгон сапаттар жана мүнөздөмөлөр, ошондой эле алар кандай ролду аткарып жаткандыгы же аткарышы керектиги жөнүндө кеңири тараган ой-пикир же терс ынанымдар болуп саналат. Гендердик стереотиптер аялдар менен эркектердин жеке шык-жөндөмдөрүн өнүктүрүүгө, кесиптик өсүшкө умтулууга, жашоодо тандоо жасоого, пландарды түзүүгө мүмкүнчүлүктөрүн чектеген учурда зыяндуу болушат.

Адам укуктары чөйрөсүндөгү эл аралык укук гендердик стереотиптер менен алардын калыптанышына каршы күрөш жүргүзөт, анткени алар адам укуктары менен негизги эркиндиктеринен пайдаланууну зыянга учуратат. Мамлекеттер аялдар менен эркектерге карата жашоонун бардык чөйрөлөрүндөгү басмырлоону жоюуга тийиш. Бул милдеттенме мамлекеттерден гендердик стереотиптер менен коомдук да, жеке да турмушта күрөшүүнү, ошондой эле стереотиптерди калыптандыруудан баш тартууну талап кылат. Гендердик стереотиптерди калыптандыруу аялдар менен эркектерге алардын аялдар менен эркектердин социалдык топторуна таандык болгондугу үчүн эле конкреттүү сапаттарды, касиеттерди же ролдорду чегерүү практикасын билдирет. Гендердик стереотиптерди калыптандыруу адам укуктарын жана негизги эркиндиктерин бузууга алып келген учурда адилетсиз болуп саналат.²⁰

Сексизм²¹ – (англ. sexism, лат. sexus — жыныс, синоним — гендердик басмырлоо) — адамды жынысы же гендердик иденттүүлүгү боюнча басмырлоо, алдын ала эле жаман көрүп мамиле кылуу. Коомдо сексизм стереотиптер тутуму, расмий түрдө бекитилген жоболор же идеологиялар түрдө кездешүүсү мүмкүн. Бир жыныстагы адамдар башка жыныстагы адамдарга салыштырмалуу артыкчылыкка ээ деп ишенүү сексизмдин негизин түзөт. Сексизмдин негизги каршылашы – феминизм болуп саналат.

Гендердик теорияда сексизмдин үч түрү бар: институционалдык — коомдун жана анын институттарынын деңгээлинде басмырлоо, инсандар аралык — адамдын башка адам тарабынан басмырланышы жана ички — адам өзүнүн жынысындагы адамдарга карата басмырлоочу ынанымды акыйкат деп кабылдап, аны жайылтат. Америкалык окумуштуулар Питер Глик (Peter Glick) менен Сьюзан Фиске (Susan Fiske) сексизмдин үч түрү бар деп эсептейт: касташкан, аксанатай жана амбиваленттик²². Касташкан сексизм терс ынаным болуп саналат, ал аялдар эркектерге салыштырмалуу төмөн турат, алардын интеллекти да төмөн деңгээлде болот деп эсептейт.

Аксанатай сексизм аялдар жөнүндөгү аялдарга карата субъективдүү оң сезимди жараткан, ошондой эле адатта просоциалдык (мисалы, жардам берүү, кам көрүү) катары классификацияланган жүрүм-турумга алып келген стереотиптүү ынанымдар тутуму катары каралат. Сексизмдин бул түрү аялдарды басынтат, анткени эркектердин артыкчылыгына негизденет. Касташкан сексизм менен аксанатай сексизм корреляция тенденциясына ээ,

¹⁹ 2008-жылдын 4-августундагы № 184 “Эркектер менен аялдар үчүн бирдей укуктар менен бирдей мүмкүнчүлүктөрдүн мамлекеттик кепилдиктери жөнүндө” КР Мыйзамынын 1-беренеси

²⁰ БУУнун Адам укуктары боюнча Жогорку Комиссариатынын башкармалыгынын аныктамасы (БУУ АУЖКБ) <https://www.ohchr.org/ru/Issues/Women/WRGS/Pages/GenderStereotypes.aspx>

²¹ Шевченко, З. В. (Уклад.). (2016). Словник гендерних термінів. Черкаси: видавець Чабаненко Ю. Відновлено з <http://a-z-gender.net/seksizm.html>

²² Glick, P., & Fiske, S. T. (1996). The Ambivalent Sexism Inventory: Differentiating hostile and benevolent sexism. *Journal of Personality and Social Psychology*, 70, 491-512.

анткени экөө тең аялдарга карата окшош ынанымдарга таянат. Сексизмдин эки түрү тең аялдарды «алсыз» катары карап, алар үй жумуштары менен коомдогу жардамчы ролдорду гана аткарышы керек деп эсептешет. Аксанатай сексисттер аялдарды коргогусу келет, алар аялдардын эне жана жубай катары ролуна суктанышат жана сыйлашат, аялдарды сүйүүнүн романтикалуу объектилери катары идеалдаштырышат. Касташкан сексисттер болсо аялдарды бийликте болууга жөндөмсүз деп эсептешет²³.

Эркектер менен аялдар бир эле учурда ар башка аялдарга карата касташкан да, аксанатай да сексизмди көрсөтүшү мүмкүн (амбиваленттүү сексизм). Амбиваленттүү сексисттер айрым аялдарга карата стереотиптүү түрдө терс, ал эми башка аялдарга – стереотиптүү түрдө оң мамиле кылышат, ошол эле учурда сексист эместер аялдарды категорияларга бөлбөйт жана буга окшогон гендердик стереотиптерди колдоого албайт.²⁴

БАСМЫРЛОО

Басмырлоо – расасына, терисинин түсүнө, жынысына, тилине, динине, саясий жана башка ынанымдарына, улуттук же социалдык тегине, мүлктүк абалына, төрөлүшүнө же башка жагдайларга негизденген каалагандай айырмачылыктар, өзгөчөлүктөр, чектөөлөр же артыкчылыктар, алар бардык адамдар тарабынан бирдей башталышта бардык укуктар менен эркиндиктер пайдаланылышын, таанылышын же жүзөгө ашырылышын жок кылууну же азайтууну максат кылат же ушуга алып келет.²⁵

Аялдарга карата басмырлоо – жыныстык белгисине карата каалагандай айырмачылык, четтетүү же чектөө, ал аялдардын өз үй-бүлөлүк абалына карабастан, эркек менен аялдардын тең укуктуулугунун негизинде саясий, экономикалык, социалдык, маданий, жарандык же каалагандай башка жаатта адам укуктары менен негизги эркиндиктеринин таанылышын, пайдаланылышын же жүзөгө ашырылышын начарлатууга же жокко чыгарууга багытталган.²⁶

Расасына, терисинин түсүнө, этностук таандыгына, тегине, жынысына, кош бойлуулугуна, эне болушуна, жарандык, үй-бүлөлүк макамына же кам көрүүчү макамына, тилине, динине же диний ынанымдарына, саясий же башка көз карашына, төрөлгөнүнө, улуттук же социалдык тегине, жарандыгына, экономикалык макамына, улуттук азчылыктар менен ассоциацияланышына, сексуалдык багытта масына, жыныстык иденттүүлүгүнө, жаш курагына, ден-соолугунун абалына, генетикалык же башка дартка ыктуулугуна, же ушул негиздердин кандайдыр бир айкалышына же ушул негиздердин айрымдары менен ассоциацияланган мүнөздөмөлөрдүн негизинде басмырлоого тыюу салынышы керек.

Жагымсыз абалдын жана ушундай абалдын такай сакталып турушунун себепчиси болгон (i); (ii) адамдык ар-намысты төмөндөткөн; же (iii) адамдын укуктары менен эркиндиктерин теңдеш пайдаланууга ушунчалык жагымсыз таасир эткендиктен, бул жогоруда тыюу салынган негиздердеги басмырлоого тете болгон учурда кандайдыр бир башка негиздерге таянган басмырлоого да тыюу салынышы керек.

Басмырлоого адамдын тыюу салынган негиздер тиешеси бар болгон адамдар менен ассоциацияланган учурунда да, де адамды тыюу салынган негиз менен ассоциацияланган

²³ Нельсон Т. Терс ынанымдардын психологиясы. Ой жүгүртүүнүн, кабылдоонун жана жүрүм-турумдун жашыруун сырлары. — СПб.: «прайм-ЕВРОЗНАК», 2003. — 384-6.

²⁴ Glick, P., & Fiske, S. T. (1996). The Ambivalent Sexism Inventory: Differentiating hostile and benevolent sexism. *Journal of Personality and Social Psychology*, 70, 491-512.

²⁵ Адам укуктары чөйрөсүндөгү негизги келишимдер жана алардын аткарылышына көз салуучу органдар. www.ohchr.org/RU/ProfessionalInterests/Pages/Coreinstruments.aspx

²⁶ 1979-жылдын 18-декабрындагы Аялдарга карата басмырлоонун бардык формаларын жоюу жөнүндө конвенциянын 1-беренеси.

мүнөздөмөгө ээ адам катары жаңылыш же адилет кабылдануусунун негизинде орун алган учурда тыюу салынышы керек.

Басмырлоочу иш-аракет атайылап же атайылап эмес жасалышы ыктымал, мында иш-аракеттер ниетинде болбосо да, кесепеттеринде басмырлоочу мүнөзгө ээ болот. Ошондуктан субъект адамга же топко карата атайылап басмырлоо жасаган түздөн-түз басмырлоону, жана сырттан караганда бейтарап абал же чара катары көрүнгөн иш-аракет иш жүзүндө бир адамга/топко башкаларга салыштырмалуу артыкчылык берген кыйыр басмырлоону айырмалай билүү керек.

Кыйыр басмырлоо ченем, критерий, жалпы кабылданган ыкма же практика бир же бир нече корголгон негиз менен ассоциацияланган макамга же мүнөздөмөгө ээ болгон адамдарды башка адамдарга салыштырмалуу өзгөчө жагымсыз абалга койгон учурда, мында ушул шарт, критерий же практика объективдүү түрдө мыйзамдуу максат менен түшүндүрүлбөгөн жана эгер ушул максатка жетүү каражаттары ылайыктуу жана зарыл болбогон учурда орун алат.

Кыйыр гендердик басмырлоого төмөнкүлөр кирет:

- гендердик стереотиптерди жалпыга маалымдоо каражаттары, билим берүү, маданият аркылуу кайра жаратуу;
- белгилүү бир жыныстагы адамдар үчүн зыян түрүндө терс кесепеттерге алып келген же алып келиши ыктымал болгон шарттарды, талаптарды орнотуу.

Түздөн-түз басмырлоо төмөнкү учурларда орун алат:

- бир же бир нече тыюу салынган негиздерге тиешеси бар себепке байланыштуу бир адамга же адамдардын тобуна салыштырма жагдайда башка адам же башка адамдардын тобуна караганда жаман мамиле жасалганда;
- же бир же бир нече тыюу салынган негиздерге тиешеси бар себепке байланыштуу адамга же адамдар тобуна зыян келтирилгенде.

Түздөн-түз гендердик басмырлоого төмөнкүлөр кирет:

- үй-бүлөлүк абалына, кош бойлуулугуна, кош бойлуу болуу ыктымалдыгына жана үй-бүлөлүк милдеттерине байланыштуу басмырлоо;
- сексуалдык тийишүү;
- бирдей квалификациядагы бирдей эмгек үчүн түрдүү акы төлөө.

Төмөнкүлөр гендердик басмырлоо болуп саналбайт:

- балдарды төрөө жана эмизүү функцияларына байланышкан мамилелерди жөнгө салууда айырмачылыктарды белгилөө;
- Кыргыз Республикасынын мыйзамдарында бекитилген учурларда жалаң гана эркектерди мөөнөттүү аскер кызматына чакыруу;
- саясий, экономикалык, эмгектик жана башка социалдык мамилелерде иш жүзүндөгү теңчиликке жетүүгө багытталган атайын чараларды кабыл алуу;
- эркек менен аялдардын эмгегин коргоодогу алардын репродуктивдүү саламаттыгын коргоого байланышкан өзгөчөлүктөрү;
- милдеттердин бир гана жыныстагы адамдар тарабынан аткарылуу мүмкүнчүлүгүнө негизделген кесиптик квалификацияга талаптарды бекитүү;

- позитивдүү иш-аракеттер²⁷.

Майыптыгы белгиси боюнча басмырлоо - саясий, экономикалык, социалдык, маданий, жарандык же башка каалагандай чөйрөдө алардын айынан майыптыгынан улам башкалар менен катар эле адам укуктары менен негизги эркиндиктерин жүзөгө ашыруу же аткаруу кемип калган же жокко чыгарылган каалагандай айырмачылык, четтетүү же чектөө.

Терс ынанымдарга, стереотиптерге жана басмырлоого гана каршы эмес, аларды жаратып жаткан маданиятка каршы да күрөшүү зарыл. Басмырлоону жеңүү үчүн мүмкүн болгон кадамдар: “адам укуктарынын” бардык жерде таанылышы, убактылуу атайын чараларды киргизүү, толеранттуулук жана диалог атмосферасын түзүү, ар кыл топтордун ортосунда жолугушууларды уюштуруу.

МАЙЫПТЫК

Майыптык – ыйгарым укуктуу мамлекеттик орган тарабынан мыйзамда белгиленген тартипте дайындалган жана адамдын туруктуу дене-бойлук, психикалык же акыл-эстик бузулуулары бар экендигин билдирген социалдык-юридикалык макам.²⁸

Майыптыкты түшүнүүнүн медициналык модели – майыптыгы бар адамга аны “кадимки” адамдардан айырмалап турган тубаса же кабылданган патологиясына басым жасаган мамиле. Ден-соолугунун мүмкүнчүлүгү чектелген адам медициналык моделде дене-бойлук же акыл-эс жагынан мандеми бар индивид катары каралат. Майыптыгы бар адамды медициналык моделде реабилитациялоо дене-бойлук же психикалык ден-соолугун медициналык каражаттар менен калыбына келтирүүнүн эсебинен жетишилет. “Айыкпас” деген учурлар адамдын коомдун активдүү мүчөсү болууга мүмкүнчүлүктөрүн көп учурларда олуттуу чектеп коет.

Майыптыктын социалдык модели – майыптыгы бар адамга анын дене-бойлук жана психикалык чектөөлөрүнө карабастан коомдун толук кандуу мүчөсү катары мамиле кылуу. Мында инклюзивдүү аксанатай чөйрөгө жана индивиддин дараметин толугу менен ачып берүүгө мүмкүндүк берген тоскоолдуктарды жоюуга басым жасалат.

ИНКЛЮЗИЯ

Инклюзивдүү ыкма аксанатай жана бардыгы үчүн жеткиликтүү болгон социалдык жана дене-бойлук трансформацияны карайт²⁹.

Билим берүүдөгү инклюзия (катыштыруу) – айрым окуучулардын ар кандай керектөөлөрүн ыңгайлаштыруу үчүн мектептеги маданиятты, саясатты жана практиканы трансформациялоо зарылдыгын моюнга алуу, ошондой эле ушул мүмкүнчүлүккө тоскоолдук кылган бөгөттөрдү четтетүү боюнча милдеттенме.³⁰

²⁷ 2008-жылдын 4-августундагы № 184 “Эркектер менен аялдар үчүн бирдей укуктар менен бирдей мүмкүнчүлүктөрдүн мамлекеттик кепилдиктери жөнүндө” КР Мыйзамынын 5-беренеси

²⁸ 2008-жылдын 3-апрелиндеги № 38 “Ден-соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелген адамдардын укуктары менен кепилдиктери жөнүндө” КР Мыйзамынын 1-беренеси.

²⁹

https://www.undp.org/content/dam/undp/library/Poverty%20Reduction/Inclusive%20development/Towards%20Human%20Resilience/Towards_SustainingMDGProgress_Ch8.pdf

³⁰ ЮНИСЕФ Миссиясынын алкагында инклюзивдүү билим берүүнүн концептуалдашуусу жана контекстуалдашуусу, ЮНИСЕФ, 2014,

<https://www.unicef.org/eca/sites/unicef.org.eca/files/Booklet%201%20-%20Russian%20Version.pdf>

Социалдык инклюзия (социалдык катыштыруу) жана социалдык эксклюзия (социалдык четтетүү) бири-биринен ажыратылып каралышы мүмкүн эмес, анткени катыштыруу жана четтетүү факторлору бири-бирине тыгыз байланышкан. Социалдык четтетүү түзүмдүк жана институционалдык теңсиздиктин башкы факторлорунун бири болуп саналат. Тутумдук ыкманын көз карашынан алганда социалдык четтетүүнү коомдун жашоосу үчүн фундаменталдык болгон бир же бир нече тутумдун: социалдык мамилелердин, институттардын, экономиканын, аймактык факторлордун, символикалуу таануунун ж.б. ишиндеги бузулууларга байланыштуу жаралган иш-аракет катары аныктаса болот.

Социалдык четтетүүнүн алдын алуу же аны жеңүү үчүн социалдык катыштырууну (же инклюзия) камсыздаган чараларды: саясий-укуктук жана институционалдык (өз укуктары менен кызыкчылыктарын жүзөгө ашыруу мүмкүнчүлүктөрү, символикалык деңгээлде жана практика жүзүндө иденттүүлүгүн таануу), социалдык-экономикалык (жакырчылыкты жоюу, татыктуу төлөнгөн иш, сапаттуу турак-жай жана коммуналдык кызмат көрсөтүүлөр), социомаданий (жеткиликтүү жана сапаттуу билим берүү, жамааттын маданий жашоосуна катышуу, өз жөндөмдөрү менен инсандыгын өстүрүү үчүн мүмкүнчүлүктөр) ж.б. кабыл алуу зарыл. Социалдык катыштыруунун бийик деңгээли теңчиликтин, социалдык кызмат көрсөтүүлөрдүн (өзгөчө сапаттуу билим берүү менен медицинанын) жеткиликтүү болушунун бийик деңгээли, басмырлоонун жоктугу жана жеке өсүш менен социалдык илгерилөө үчүн мүмкүнчүлүктөрдүн болушу менен мүнөздөлөт. Социалдык катыштыруу мүлктүк теңсиздик деңгээли бийик болгондо, аймактык диспропорция (региондордун өнүгүүсүндөгү айырмачылык) бар болсо, ксенофобия, гомофобия сыяктуу жана башка каалагандай айырмачылыкка толеранттуу эмес мамиле кылуунун башка түрлөрү болгон учурда мүмкүн эмес. Эреже катары, социалдык четтетүүгө калктын басымдуу бөлүгүнөн тигил же бул белгиси боюнча айырмаланган топтор (ар кыл азчылыктар, мигранттар, майыптыгы бар адамдар ж.б.) дуушар болушат.

АЗЧЫЛЫК

Азчылык – мамлекеттеги (же белгилүү бир аймактагы) калган калкка караганда саны жагынан азыраак болгон, же болбосо белгилүү бир муктаждыктарын, анын ичинде базалык биологиялык, социалдык, маданий жана диний муктаждыктарын канааттандырууда кыйынчылыктарга дуушар болуп жаткан социалдык топ. Азчылык сөзсүз эле топ ичиндеги расмий макамы бар адамдардын саны менен аныкталбайт.

КӨП ТҮРДҮҮЛҮК

Көп түрдүүлүк – коомдо гендердик, этномаданий, жаш курактык, социалдык-экономикалык, диний жана башка параметрлер боюнча айырмаланган ар кандай топтордун болушу.

ЗОМБУЛУК

Аялдарга карата зомбулук – жыныстык белгиси боюнча жасалган, аялдарга дене-бойлук, жыныстык же психологиялык зыян келтирген жана азап тарттырган каалагандай зомбулук актысы, ошондой эле ушундай актыларды жасайм деп коркутуу, коомдук же жеке турмуштагы эркинен ажыроого мажбурлоо же ажыратуу.

Аялдарга карата зомбулук төмөнкү учурларды камтыйт, бирок алар менен гана чектелбейт:

а) үй-бүлөдө орун алган дене-бойлук, жыныстык жана психологиялык зомбулук, анын ичинде уруп-сабоо, үй-бүлөдөгү кыздарга карата жыныстык мажбурлоо, кыздын себине байланыштуу зомбулук, аялынын күйөөсү тарабынан зордукталышы, аялдардын жыныс органдарына зыян келтирүү жана бакаш аялдарга зыян келтирген практикалардын салттуу түрлөрү, никесиз зомбулук жана эксплуатацияга байланышкан зомбулук;

б) жалпы коомдо орун алган дене-бойлук, жыныстык жана психологиялык зомбулук, анын ичинде зордуктоо, жыныстык мажбурлоо, жумуштагы, окуу жайлардагы жана башка жерлердеги жыныстык тийишүүлөр жана коркутуулар, аялдарды соодалоо жана сойкулукка мажбурлоо;

с) кайсы жерде болгондугуна карабастан, мамлекет тарабынан же анын кош көңүлдүгүнөн улам болгон дене-бойлук, жыныстык жана психологиялык зомбулук³¹.

ПАТРИАРХАТ

Патриархат – бул социалдык уюштуруу формаларынын бири, ага ылайык турмуштун көптөгөн чөйрөлөрүндө, биринчи кезекте, саясатта, экономикада жана үй-бүлөдө эркектер үстөмдүк кылуучу ролду ойношот. Патриархаттык салттар менен баалоолорго шилтеме берүү эркектер заманбап дүйнөдө бийликке жана экономикалык ресурстарга жетүүдө артыкчылыктарга ээ экендигин билдирет.

СОЦИАЛДЫК ТЕРС ЫНАНЫМДАР, СТЕРЕОТИПТЕР

Терс ынаным (социалдык) – бул адам же топ туурасында алдын ала эле, жетиштүү себептерсиз, маалыматсыз же тажрыйбасыз эле жаралган ой-пикир, ал көбүнчө жаңылыш же ийкемсиз жалпылоолорго негизденет.

Дүйнөнүн өзү кыйла татаал болгондуктан, адамдарга ар бир окуяны же жеке бир адамды жекече түрдө кабылдоо үчүн убактысы да, энергиясы да жетпей калган учурлар арбын. Ошондуктан биз кабылдообузду жалпылоонун жардамы менен жөнөкөйлөтүп алабыз. Кээде терс ынанымдар көңүл оорутпаган мүнөздө болот, бирок топтордун же адамдардын ортосунда жаралган учурда алардын бири-бирине карата болгон жүрүм-турумуна терс таасирин тийгизип коет. Терс ынанымдар талкалоочу мүнөзгө да ээ боло алат. Алар кабылдоого таасир эткен сезимдерге негизденишет: чындап келгенде терс ынанымдар биз көрүп-уккан нерселерге таянбастан, тескерисинче, адамдардын жүрүм-туруму менен окуялар ушул терс ынанымдарга жараша чечмеленип калат.

Терс ынанымдардын калыптанышына үй-бүлө жана социалдык тарбия, ошондой эле кандайдыр бир жалпылыктын бир бөлүгү болууга болгон муктаждык таасир этет. Бала чакта кабылданган сезимдер менен ынанымдар барган сайын туруктуу мүнөзгө ээ боло баштайт. Адам авторитардык жагдайда тарбияланган учурда, мисалы, кандайдыр бир догмаларга шек келтирүүгө болбой турган үй-бүлөдө чоңойсо, же өзүнө окшобогон адамдарга жолугуу мүмкүн эмес болгон чөйрөдө өссө, терс ынанымдардын таасиринде калат. Ошондой эле бир адамдардын тобуна карата терс ынанымдары бар адамдар башка топторго карата деле терс ынанымда боло тургандыгы далилденген. Мисалы, белгилүү бир

31 Аялдарга карата зомбулукту жоюу жөнүндө декларация (БУУ Башкы Ассамблеясынын 1993-жылдын 20-декабрындагы 48/104 резолюциясы менен кабыл алынган).

диний топтордун мүчөлөрүнө карата терс ынанымы бар адам расалык да терс ынанымдарды карманышы ыктымал.

Стереотип (социалдык) (грек т. stereos – катуу, бекем жана typos – форма, үлгү) – «таанып алуу мүмкүн болгон адамдардын тобу жөнүндө кеңири таралган түшүнүктөрдүн жалпыланган, жөнөкөйлөнгөн жана ригиддүү тутуму, анда ар бир адам ушул топтун каалагандай мүчөсүнө анын реалдуу сапаттарына тиешесиз эле ыйгарылган алдыңкы мүнөздөмөлөрдүн тигил же бул топтомдорунун алып жүрүүчүсү катары каралат»³². Стереотиптер белгилүү бир топко карата терс ынанымдар топтолуп, ушул топтун бардык мүчөлөрү ушундай сапаттарга ээ дегендей ой-пикир жаралганда пайда болот. Гендердик ролдор, ошондой эле ар кандай расалык, улуттук жана диний топтордун өкүлдөрү жөнүндө социалдык стереотиптер кеңири таралган. Стереотиптер индивидге берилген бааларды жана анын жүрүм-турумуна байланышкан күтүүлөрдү аныктайт. Стереотиптер позитивдүү да, негативдүү да, же бейтарап терминдерде чагылдырылышы мүмкүн. Стереотиптерден тышкары, коомдук өз ара иштешүүнүн ар кайсы деңгээлинде болгон алдын ала эле жаман көрүүлөр түшүнүгү менен стигма түшүнүгүн айырмалашат.³³

Стигма (грек т. stigma – эн тамга) – байыркы мезгилде: кулдардын же кылмышкерлердин денесиндеги белги же эн тамга, маскара же жаманатты кылуучу белги. Социологияда: айрым адамдар же топтор эн тамга коюуга тете жаманаттыга дуушар болуп, коомдо элден чыгып калган адамга айланышы мүмкүн. Ченем менен четтөөнүн ортосундагы чекти аныктоо жана колдоого алуу (девиация) бардык коомдордун маанилүү функциясы болуп саналат. Америкалык социолог Игвинг Гоффман өзүнүн «Стигма» (1963) деген китебинде жаманатты кылуу үчүн кеңири таралган себептер болуп ченемден болжолдонгон четтөөлөр (мисалы, гомосексуализм, алкогольго көз карандылык), дене-бойлук кемчилдиктер (мисалы, керендик, тукумсуздук), ошондой эле раса менен диндин уруулук атрибуттары эсептелинет. Стигманын жардамы менен айрым индивиддер социалдык ченемдерди бузгандыгы үчүн эмес, адамдар аларды өз чөйрөсүнөн чыгарып салууга мажбурлаган айрым мүнөздөмөлөргө ээ экендигинен (мисалы, ЖИКС вирусуна чалдыкканы, цыгандар сыяктуу этностук топко таандыгы ж.б.) улам девианттык катары белгиленип калат. Азчылыктардын айрым топтору да стигмаланган социалдык категорияга таандык болгонунан улам гана стигмага дуушар болушу ыктымал.³⁴

ТЕҢЧИЛИК, АДИЛЕТТҮҮЛҮК, ТЕҢСИЗДИК

Теңчиликке болгон укук – бул бардык адамдардын ар-намысы бирдей болушуна, урматтоо жана кунт коюу менен мамиле кылынышына жарандык ишмердиктин каалагандай чөйрөсүнө же экономикалык, социалдык, саясий же маданий турмушка башкалар менен теңдеш катышууга болгон укугу. Бардык адамдар мыйзам алдында бирдей жана мыйзам тарабынан бирдей корголууга жана жардам алууга укуктуу.

³² Онлайн психологиялык сөздүк <http://psychology.net.ru/dictionaries/psy.html?word=945> (акыркы жолу кирүү 23.04.2019 болгон)

³³ <https://www.coe.int/ru/web/compass/discrimination-and-intolerance>
Discrimination as Stigma: A Theory of Anti-discrimination Law by Iyiola Solanke

³⁴ Булактар: «Калктар жана маданияттар. Оксфорд иллюстрацияланган энциклопедиясы» жана «[Россиялык социологиялык энциклопедия](https://voluntary.ru/termin/stigma.html)» <https://voluntary.ru/termin/stigma.html>

Теңдеш мамиле теңчилик аспекти катары иденттүү мамилеге эквиваленттүү эмес болуп саналат. Адамдар менен толук жана натыйжалуу теңчиликке жетишүү үчүн алардын ар кандай жагдайларына ылайыктап, бирдей баалуулугун бекемдеп, коомдун турмушуна теңдеш катары катышуу жөндөмүн бекемдөө менен мамиле жасоого болот. Теңчиликке болгон укук натыйжалуу болуш үчүн позитивдүү иш-аракетти талап кылат. Өзүнө буга чейин жаралган жагымсыз абалдан чыгып, айрым топтордун теңчиликке карай жолдогу прогрессин тездетүү үчүн бир катар мыйзамдык, административдик жана практикалык чараларды камтыган позитивдүү иш-аракеттер теңчиликке болгон укуктун зарыл болгон курамдык бөлүгү болуп саналат.

Социалдык адилеттүүлүк теңчилик түшүнүгү примитивдүү түрдө каралбастан, өзүнө адамдын өзүнө көз каранды болбогон жана туулган жерине, жынысына, расасына, этностук таандыгына, динине жана башка факторлорго байланышкан турмуштук жагдайлар менен шарттардын көп түрдүүлүгүн камтыйт, ошондой эле мамлекеттин жана башка социалдык институттардын жардамы менен коомдук ресурстардын кайра бөлүштүрүлүшүн талап кыла алат.

Түзүмдүк теңсиздик – социалдык топтордун ортосундагы объективдүү мүнөздөгү себептер (тарыхый жактан калыптанган шарттар, жашоонун салттуу образы, географиялык алыстык ж.б.) менен шартталган теңсиздик.

АЯЛУУ СОЦИАЛДЫК ТОПТОР

Аялуу социалдык топтор – калктын же коомдун стигмага дуушар болуп жаткан жана башка топторго салыштырмалуу басмырлоого, зомбулукка, жаратылыш жана техногендик кырсыктардын кыйыныраак кесепеттерине туш келүү тобокелдиги жогору болгон тобу же бөлүгү. Аялуу топторго салттуу түрдө балдар, аялдар, улгайган адамдар, азчылыктардын өкүлдөрү, майыптыгы бар адамдар, кирешеси төмөн адамдар ж.б. кирет. Аялуу топтордун аныктамасы өзгөрүлмө жана жагдайга жараша болот.

4. ГЕНДЕРДИК ТЕҢЧИЛИК ЖАНА СОЦИАЛДЫК ИНКЛЮЗИЯ ЧӨЙРӨСҮНДӨГҮ ОМКга ЭКСПЕРТИЗА ЖҮРГҮЗҮҮҮҮЧҮН ЖАЛПЫ КРИТЕРИЙЛЕР

Баяндалган усулдук ыкмаларга ылайык, билим берүү стандарттары менен ОМК гендердик теңчилик жана социалдык инклюзия маселелерин эске алууга тийиш болгон бир нече чөйрөнү бөлүп караса болот – бул *билим берүүнүн мазмуну жана билим берүү натыйжалары, усулдуктар менен технологиялар, ошондой эле мектеп чөйрөсү жана мектептин ченемдик аймагы*.

Экспертиза окуу китептери менен окуу материалдарында берилген маалыматтын илимий мүнөзүн, ошондой эле социомаданий айырмачылыктар жөнүндө заманбап билимди эске алышы керек:

1. Адам менен адамзат коому биологиялык эволюциянын эмес, тарыхтын мыйзамдары боюнча өнүгөт, мында адамдын табият чөйрөсү менен өз ара байланышы жана белгилүү бир биологиялык мыйзам ченемдүүлүктөр ушул өнүгүүнүн маанилүү бөлүгү болуп саналат;
2. Ар кайсы жыныстагы адамдардын ортосундагы айырмачылыктар жаратылыш факторлорунун натыйжасында эмес, социалдык өз ара аракеттенүү процессинде калыптанат;
3. Ар кандай этномаданий топтордон чыккан адамдардын ортосундагы айырмачылыктар аларды калыптандыруунун социалдык жана тарыхый шарттарына көз каранды болуп саналат;
4. Ар кандай демографиялык категориялардан, социалдык, маданий жана диний топтордон чыккан адамдардын ортосундагы теңсиздик коомдук жана экономикалык мамилелердин түзүмүнөн көз каранды жана азыркы жагдайга таасир эте ала турган (анын ичинде колониялаштыруу процесси, регионалдык эмгекти бөлүштүрүү, гендердик стереотиптер ж.б. сыяктуу факторлор да) белгилүү бир тарыхый шарттарда калыптанат.

Билим берүүнүн мазмуну жана билим берүү жыйынтыктары

Билим берүүнүн мазмуну жана билим берүүнүн натыйжалары көбүнесе дүйнө үчүн билим берүү жаатындагы көптөгөн компетенттүүлүктүн *таанып-билүүчүлүк* бөлүгү менен байланышкан. Бул боюнча ушул деңгээлдин эки аспекти бөлүп көрсөтсө болот: *түшүнүктүк-концептуалдык* (окуу процессинде пайдаланылган терминдер, түшүнүктөр, талдоо категориялары) жана *процесстик* (логикалык операциялар, талдоо ыкмалары, сынчыл көндүмдөр).

Окуу материалдарын түшүндүрүүдө пайдаланылган *түшүнүктөр менен терминдер* бир эле убакта эки маанилүү функцияны аткарат. *Биринчи функцияга ылайык*, алар белгилүү бир социалдык феномендерди легитимдештирет жана “ченемдештирет” (алардын кабылданышын көнүмүш жана “ченемдүү” кылат). Мисалы, эгер тарых боюнча окуу китептеринде согуштар менен салгылашууларды сүрөттөлөр басымдуулук кылса, “согуштун” эл аралык мамилелердин туруктуу аспекти катары абалы ченемдешет. *Экинчи функцияга ылайык*, кайсы бир процесстер (мисалы, “согуш” категориясынан) сүрөттөлгөн негизги категориялардан ичинен интерпретация ыкмалары жана ар кыл көрүнүштөрдүн талданышы келип чыгат. Атап айтканда, “согушту” ченемдештирүүнүн натыйжасында адамдарда эл аралык байланыштарда дайыма кимдир-бирөө “жеңүүчү”, кимдир-бирөө

“жеңилген тарап”, кимдир-бирөө “айыптуу” же “агрессор”, башкасы “жабырлануучу” же “курмандык” болот деген түшүнүк калыптанып калат. Ошентип, талдоонун көнүмүш категорияларынын топтому түзүлүп, алар окуучулардын окуяларга же көрүнүштөргө карата ар кандай көз караштарды сунуштоого жана кандайдыр бир фактыларды сын көз карашта кабылдоого болгон мүмкүнчүлүктөрүн чектеп коет.

Материалды баяндоо логикасы да окуучуларда сынчыл талдоо мүмкүнчүлүктөрү азайышына таасир этет. Мисалы, эгер белгилүү бир көрүнүштөр дайыма орун алып жүргөн окуялар катары тарыхый контексттен тышкары берилсе, бул курчап турган реалдуулуктун түпкү касиеттери катары болгон өзгөрмөлүүлүк менен өнүгүүнү кабылдоону татаалдандат. Көп учурда айрым терминдер, анын ичинде «эл», «мамлекет», «жаран» терминдери кошумча түшүндүрмөсүз пайдаланылат жана окуучулар үчүн «Рим империясынын жараны» деген аныктама менен заманбап Италиянын жараны деген түшүнүк жарандык тууралуу бирдей түшүнүктөрдү билдириши мүмкүн. Ушул сыяктуу эле “мамлекет” деген сөздү байыркы же орто кылымдардагы коомдук-бюрократиялык түзүмдөргө карата пайдалануу да улуттук мамлекеттердин заманбап моделдери менен таптакыр башка принциптерге таянган мурдагы түзүлүштөрдүн ортосундагы окшоштук иллюзиясын пайда кылат. Ошондой эле экономикалык жана социалдык шарттарды же маданий салттарды эске албастан бир эле феноменди ар түрдүү сүрөттөөгө да байланыштуу айтса болот. Мисалы, ар кандай шарттарда бир эле тарыхый мезгилдин алкагында “үй-бүлө”, “армия”, “жамаат” ж.б. түшүнүктөр ар түрдүү мааниде болушу мүмкүн.

Бул аспект гендердик ролду көрсөтүүдө өзгөчө мааниге ээ болуп саналат, аталган ролдор убакыттын өтүшү менен ***тарыхый мезгилге, саясий, экономикалык жана социалдык жагдайга жараша олуттуу өзгөрүүлөргө дуушар болуп турган.***

Ошол эле учурда көптөгөн процесстерде ар кыл коомдорду, маданияттарды жана тарыхый келечекти жакындаткан универсалдуу учурларды да белгилей кетүү зарыл. Демек, материалдарды чагылдыруу үчүн ***көп ченемдүүлүк, тарыхтуулук жана көптөгөн түшүнүктөрдүн көп маанилүү болушу гана эмес, алардын жалпылыгы жана кайталанып турушу да маанилүү болуп саналат.***

Окуу материалдарынын өзгөрүп жаткан жагдайга шайкеш дүйнөнүн кайра бааланууга жана кайрадан карап чыгууга дуушар болушу ыктымал болгон ийкемдүү картинасын жана сынчыл көндүмдөрдү өнүктүрүүнү чектөөдө роль ойной ала турган белгилүү бир өзгөчөлүктөрүн бөлүп көрсөтсө болот.

Мындай өзгөчөлүктөргө төмөнкүлөрдү киргизүүгө болот:

1. Айырмачылыктар, карама-каршылыктар же жаңжалдар көбүнчө терс жана деструктивдүү катары каралат. Ошол эле учурда карама-каршылыктуу көрүнүштөр же кагылышуулар кунт койгон мамилени жана ишти талап кылган турмуштун бир бөлүгү, өзгөрүүлөрдүн булагы катары көрсөтүлүшү мүмкүн. Ошондой эле айырмачылыктар – бөлүнүүнүн себеби гана эмес, биригүү, кооперациялануу мүмкүнчүлүгү, көп түрдүүлүк – бул ресурс экендигин көрсөтүү да маанилүү.
2. Карама-каршылык же кагылышуу бинардык логиканын алкагында гана, эки монолиттик тарап менен, жаңжал биополярдуу (эки тараптуу) катары берилген. Эреже катары, кандай жаңжал болбосун, аны көп катмарлуу, ар кандай карама-каршылыктардан: этностор аралык, класстык, социалдык ж.б. турат, ошондой эле көптөгөн тараптардын жана кызыкчылыктардын топтому катары элестетсе болот. Бул учурда жаңжал көп кырдуу жана көп субъектилүү катары каралат.
3. Тигил же бул түшүнүк же көрүнүш тарыхтан тышкары, түбөлүк жана өзгөрүлбөс, универсалдуу катары чагылдырылат. Көп учурларда буга байланыштуу айрым

коомдук жана маданий феномендер “жаратылыштык”, табигый, биологиялык жактан детерминацияланган (мисалы, улут, этнос, гендердик ролдор ж.б.) феномендер катары чечмеленет. Сынчыл ой жүгүртүүнү өнүктүрүү үчүн окуялар менен көрүнүштөр тарыхый жана маданий контекстке көз каранды, такай өзгөрүп турган жана жаңы социалдык-экономикалык шарттарга ыңгайлашкан катары каралышы маанилүү.

4. Айырмачылыктар иерархия тутумунда каралат: кайсы бир нерселер көбүрөөк прогрессивдүү катары, башкалары көбүнчө артта калган сыңары, айрымдары моралдык, башкалары ченемдик катары, ал эми дагы бири “ченемдүү эмес” катары ж.б. чыгат.

Ушул критерийлер билимдин бардык чөйрөлөрүнө, анын ичинде математика сыяктуу катаал илимдерге карата да колдонулат. Ой жүгүртүүнүн ийкемдүүлүгүн өнүктүрүү үчүн математикалык циклдын сабактарында окуучулар ар кандай ыкмаларды колдонуп чечимдерди же далилдерди сунушташын колдоо, аларга салыштыруу үчүн жыйынтыктары берилген жана социалдык жактан мааниси бар материалды колдонуу менен маселелерди сунуштоо, практикалык маселелерди чыгаруу маанилүү.

Окуу материалдарында маалыматты берүү жана чагылдыруу да дүйнө үчүн билим берүү жаатындагы компетенттүүлүктү өнүктүрүүнүн *баалуулук-эмоционалдык деңгээлине* тыгыз байланышкан. Бул деңгээл көбүнчө субъективдүү тажрыйбанын эсебинен, окуучулардын сезимдеринен калыптанат жана ушул себептен *түздөн-түз* зомбулуктан жана анын репрезентациясынан көз каранды болуп саналат.

Көпчүлүк окуу материалдарында *түздөн-түз зомбулук* сүрөттөө жана иллюстрациялар (сүрөттөр) формасында чагылдырылган. Ушул эмоционалдык жактан маанилүү тексттик же визуалдык материалдар менен таанышууда окуучулар зомбулук фактыларына карата белгилүү бир мамилесин аныктап алышат. Бир жагынан алганда, бул мамиле терс мүнөздө болушу ыктымал, бирок экинчи жагынан караганда – мындай сүрөттөөлөр абдан көп болсо, алардын көпчүлүгүндө зомбулуктун альтернативасы болушу мүмкүн эмес экендиги жана бул карама-каршылыктарды чечүүнүн көп колдонулган жана ылайыктуу ыкмаларынын бири экендиги жөнүндө таасир жаралат.

Андан тышкары, зомбулукту сүрөттөө жабыркоо алып келген окуяларга байланышкан болсо, жабыркоонун таасири тарыхый жактан да, социалдык да бекемделет. Бул окуяларга белгилүү бир топтор тартылган шартта аналитикалык коштоосу жок түрдө эмоционалдык жактан маанилүү болгон маалыматты такай кайра жаратып туруу белгилүү бир этностук же социалдык топтордун арасында, ал гана эмес кээде мамлекеттер аралык деңгээлде да чыңалууну кармап туруу факторлорунун бири болуп калышы мүмкүн. Мисалы, Армениядагы 1916-жылдагы окуялар тууралуу материалдарды такай кайра жаратып туруу Түркия менен Армениянын ортосунда кастык мамилелердин сакталып турушуна таасир этет, ал эми Голодомор жөнүндөгү нарратив Украина менен Россиянын мамилелерине кандай таасирин тийгизсе, Хатынь кыштагындагы массалык атып салуулар Россия менен Польшанын ортосундагы мамилелерге ошондой эле таасир этет. Бул аталган окуяларды жашырып-жабуу керек дегенди билдирбейт, бирок аларды талкуулоо учурунда мезгилдик аралык, өзгөчөлүктүү тарыхый шарттар жана бүгүнкү күндөгү өзгөрүүгө дуушар болгон абал жөнүндө түшүнүктү киргизүү зарыл.

Ушул деңгээлдеги материалдарды талкуулоо үчүн аларда илгерилетилип жаткан (вербалдык, визуалдык же уюштуруу-ишмердиктик каражаттар менен) баалуулуктарды белгилөө абдан маанилүү болуп саналат. Теңчилик жана инклюзия чөйрөсүндө өзгөчө мааниге ээ болгон алдыңкы баалуулук катары төмөнкүлөрдү белгилеп кетсе болот:

- Көп түрдүүлүктүн жана басмырлабоонун баалуулугу;
- Жалпы теңчилик (анын ичинде гендердик теңчилик);
- Адам укуктарынын универсалдуулугу;
- Башка инсанды Кабылдоо жана урматтоо;
- Жаңы жана тааныш эмес нерсеге ачык мамиледе болуу;

Буга байланыштуу түздөн-түз зомбулук окуу материалдарында кандайча берилгендигинин төмөнкү аспектилерине көңүл буруу зарыл:

1. Эмоционалдык жактан маанилүү болгон материалдар аналитикалык комментарийлер менен коштолушу керек, бул эмоционалдык-терс тажрыйба менен андан келип чыгышы ыктымал болгон ой жоруулардын (кээде анчейин сыпайы эмес) ортосунда белгилүү бир аралыкты (дистанцияны) жаратуу үчүн зарыл болуп саналат;
2. Баяндоолорду жана сүрөттөрдү окуучулар менен талкуулоо иши көйгөйлөр менен жаңжалдарды зомбулук аркылуу чечүүнүн жол берилгистигине жана талкалоочу мүнөзгө ээ экендигине таянып жүргүзүлүшү керек. Зомбулуктун кесепеттери жалпы адамзаттык баалуулуктардын көз карашынан талданууга тийиш. Окуялардын катышуучулары кагылышуулардын “монолиттик” жана “бөлүнгүс” тараптары катары көрсөтүлбөшү керек – тигил же бул топтун (этностук, улуттук же социалдык) зомбулукка тартылышы тоталдык мүнөзгө ээ болгондой көрүнбөшү үчүн кайсы топ болбосун, анын ичиндеги ар кыл идеологиясы, умтулуулары жана активдүүлүгү бар күчтөрдү бөлүп кароо зарыл. Мисалы, Германияда антифашисттик кыймыл бар болгондугун, же болбосо, Сербияда көптөгөн адамдар серб аскерлеринин Босния жана Герцеговинанын борбор шаары болгон Сараевону курчап алышына каршы нааразычылык билдиришкенин ж.б. көрсөтүү маанилүү болуп саналат. Тилектештик менен колдоонун эмоционалдык түс берилген мисалдары зомбулук жөнүндөгү терс маалыматка маанилүү каршы пикир катары кызмат кыла алышат;
3. Жаңжалдарды, согуштарды жана кагылышууларды сүрөттөө сунушталып жаткан маалыматтын жалпы санында үстөмдүк кылбашы керек, анткени зомбулук жөнүндө кайра-кайра эле эске сала берүү (терс мааниде болсо да) зомбулукту көйгөйлөрдү чечүүнүн көп кездешкен жана ылайыктуу ыкмасы катары “ченемдештирет”.

Окуу-методикалык материалдарда *практикалык деңгээл*, биринчи кезекте, тигил же бул практикалык көндүмдөрдү өнүктүрүүгө багытталган тапшырмаларда чагылдырылган. Мында анын өнүгүүсү педагог колдонгон ыкмаларга, ошондой эле мектеп чөйрөсү менен мектеп турмушунун параметрлерине, анын ичинде класстан тышкаркы жана жамааттын деңгээлиндеги активдүүлүккө көз каранды болуп саналат. Ошол эле учурда окуу материалдары, стандарттар, билим берүү натыйжалары жана баалоо критерийлери да документ болуп саналгандыктан, практикалык деңгээл көбүнчө документтерде орун алган десе болот.

Кандай компетенттүүлүк болбосун, анын практикалык деңгээли түзүмдүк (институционалдык жактан бекемделген) теңсиздик менен байланышкан, анын ичинде мектептин жана класстык бөлмөнүн масштабында гана эмес, жалпы коомдун масштабында да. Билим берүүнүн максаттары менен натыйжалары ар бир индивиддин мүмкүнчүлүктөрүн кеңейтип, анын турмушка ийгиликтүү ыңгайлашып кетишине шарт түзүшү абдан маанилүү болуп саналат. Түзүмдүк теңсиздик социалдык чыңалууну күчөтөт, ал эми айрым институттар менен түзүмдөр аныктаган чектерден өтүү үчүн шарттарды түзүү – бул билим берүүнүн маанилүү милдети болуп саналат. Билим берүү аркылуу окуучулардын мүмкүнчүлүктөрүн теңдөө түзүмдүк теңсиздикти төмөндөтүүнүн башкы

дараметтеринин бири болуп саналат жана ушул көз караштан алганда индивидди тарбиялоонун жана өнүктүрүүнүн эң бир маанилүү компоненттеринин бири болуп эсептелинет.

5. БИЛИМ БЕРҮҮ СТАНДАРТТАРЫНА ЭКСПЕРТИЗА ЖҮРГҮЗҮҮ БОЮНЧА СУНУШТАМАЛАР

Стандарттарда көрсөтүлгөн максаттар менен натыйжалар окуучулардын социалдык ыңгайлашуу мүмкүнчүлүктөрүн аныктайт. Мисалы, стандарттарда мектептердин бүтүрүүчүлөрү мамлекеттик жана расмий (эне тили эмес катары) тилди билишинин социалдык жана экономикалык жашоого эч кандай тоскоолдуксуз катышууга мүмкүнчүлүк бере тургандай деңгээлин көрсөтүү маанилүү болуп саналат. Маданият менен салттарды билүү кайсы бир маданияттардын бирин гана билүү менен чектелбейт, анткени бул бир этностук топтун маанилүү экендиги, ал эми башкалардын “экинчи даражада” экендиги жөнүндө түшүнүк жаратып коет. Укук чөйрөсүндөгү билим менен практикалык көндүмдөр бүтүрүүчүгө ал өзүнүн укуктарын коргоп, өз жарандык активдүүлүгүн адекваттуу түрдө көрсөтө алышы үчүн керек болот. Көп түрлүү коомдогу жашоо, анын ичинде гендердик теңчилик, маданий айырмачылыктар, ошондой эле ден-соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелген адамдардын өзгөчөлүктөрү жөнүндө түшүнүктөр стандарттарда чагылдырылышы керек. Эгер стандарттардагы максаттар менен натыйжалар ийгиликтүү социалдык ыңгайлашуу үчүн реалдуу мүмкүнчүлүктү сунуштабаса, алар түзүмдүк зомбулуктун өсүшүнүн булагы болуп калышат.

Ошентип, билим берүү стандарттарын төмөнкү критерийлердин көз карашынан талдоо зарыл:

1. Билим берүү максаттары менен натыйжалары коомдун сегменттерге бөлүнүшүнө эмес, окуучулардын коомго интеграциялануусуна багытталышы керек;
2. Стандарттар четтетүүчү эмес, инклюзивдүү мүнөзгө ээ болушу керек;
3. Билим берүү жыйынтыктары социалдык өз ара иштешүүнүн мүмкүнчүлүктөрүн чектебестен, кайра кеңейтиши керек;
4. Натыйжалар катаал позицияга жана “туура” же “туура эмес” деген пикирдин бир мааниде гана болушуна эмес, сынчыл ой жүгүртүүгө жана жүрүм-турумдун ийкемдүү болушуна дем бере тургандай жазылышы керек.

Экспертиза жүргүзүү үчүн документтин предметтик билим берүү стандартын камтыган бардык бөлүктөрү каралып чыгат. Эксперт окуу чөйрөсүнүн стандарты менен мүнөздөмөлөрүн иштеп чыгуунун негизин түзгөн жалпы жоболорго көңүл бурат (анын ичинде кабинеттин жасалгаланышы менен окутуунун кошумча каражаттарына).

Тематикалык линиялар жана билим берүү жыйынтыктары жайгаштырылган таблицалар сунушталган бир теманын алкагында төмөнкү позициялардан бааланат:

- Ушул тема гендер, этно-маданий, диний, социалдык көп түрдүүлүк маселелерин талкуулоону кошууга мүмкүндүк береби?
- Бул темада гендер, этно-маданий, диний, социалдык көп түрдүүлүк маселелери жетиштүү чагылдырылганбы?
- Билим берүү натыйжалары гендердик теңчилик, социалдык инклюзия жана басмырлабоо чөйрөсүндөгү компетенттүүлүктөрдү калыптандырууга багытталышы үчүн, эксперттин көз карашынан алганда, бул темага дагы эмнелерди кошуу керек?

6. БАСМЫРЛООГО КАРШЫ ЖАНА ГЕНДЕРДИК ЭКСПЕРТИЗАНЫН ИНДИКАТОРЛОРУ

6.1. Мазмунун баалоо үчүн индикаторлор

№	Индикатор	Түшүндүрмө
1. Гендердин/жыныстын тексттеги репрезентациясы		
1.1	Аялдардын/эркектердин ысымдарын (реалдуу же ойдон чыгарылган) пайдалануу жана эске салуу	Окуу китебинде аялдардын ысымы менен эркектердин ысымы теңдеш колдонулушу керек – ар бир жыныс үчүн 50% көлөмдө болушу зарыл.
1.2	Женский/мужской роддордун тилдик формаларын пайдалануу; аял/эркек жыныстагы адамдын атынан сөз кылуу	Тилдик формалар (этиштер, атоочтуктар ж.б.) ар бир женский жана мужской род үчүн 50 пайыздан болуп теңдеш колдонулушу керек, мисалы, жынысын белгилөө үчүн зат атоочту колдонуу мүмкүн эмес болгон учурда этиш же ысым колдонулса болот: «Дарыгер бейтапты кабыл алды», «Офицер Мария» ж.б.
1.3	Эркек/аял жыныстагы адамдарга кайрылуу	Мисалы, «кымбаттуум, урматтуу ж.б.), «кыздар\балдар» ж.б.
1.4	Көркөм, адабий тексттердин башкы персонаждарынын, каармандарынын (реалдуу же ойдон чыгарылган) жынысы	Көнүгүүлөргө киргизилген же окуу үчүн сунушталган тексттер персонаждардын жынысы боюнча теңдештирилген – ар бир жыныс үчүн 50 пайыздан болушу керек
1.5.	Текстте ар кандай жыныстагы тарыхый инсандарды сүрөттөө, эске салуу	Тигил же бул жыныстагы “унутта калган” тарыхый инсандар бар-жок экендигине көңүл буруу маанилүү, башка жыныстагы реалдуу тарыхый инсандар болгон шартта бир гана жыныстагы инсандардын тарыхый маанисине көп көңүл бурулуп, башкалар туурасында маалымат кыйла аз же таптакыр эле сөз кылынбайт.
2. Гендердик мүнөздөмөлөр		
2.1	Активдүүлүк \ пассивдүүлүк	Каармандардын жүрүм-туруму менен сезимдерин сүрөттөгөн тексттер мүнөздүн маскулиндик жана фемининдик белгилери жөнүндө стереотиптик элестетүүлөргө багытталган учурлар сейрек эмес. Жалпысынан алганда, кыздар жалпы китеп боюнча өтө эле жумшак жана эмоционалдуу, ал эми эркек балдар агрессивдүү жана эстүү, ошондой эле ар бир жыныска салттуу түрдө таандык деп эсептелген сапаттарга ылайык сүрөттөлбөшү керек. Сунушталган айкалыш: адамдын жынысынан эмес, анын инсандыгынан көз каранды болгон психологиялык белгилер менен жүрүм-
2.2	Мүнөзүнүн жумшактыгы \ катуулугу	
2.3	Эмоционалдуулук \ токтоолук	
2.4	Эстүүлүк \ кызуу кандуулук	
2.5	Тыкандык \ жүдөгөндүк	
2.6	Тил алчаактык \ козголоңчулук	
2.7	Конформдуулук \ нонконформдуулук	

		турумдук реакциялардын көп түрдүүлүгү жөнүндө түшүнүктү жаратуу үчүн ар бир жыныс үчүн 50 пайыздан кем болбогон эмес салттуу эмес жана стереотиптүү эмес репрезентация болушу зарыл.
3. Үй-бүлөлүк ролдор менен милдеттерди бөлүштүрүү		
3.1	Багуучу \ багуудагы адам	Үй-бүлөлүк ролдор менен милдеттерди сүрөттөө да көнүмүш жана салттуу эмес үй-бүлөлүк ролдордун (үй иштерине жардам берген эркектер, чечим кабыл алган аялдар ж.б.) 50% / 50% айкалышында болушу сунушталат.
3.2	Энеси \ атасы	
3.3	Балдарды тарбиялоо	
3.4	Балдарга кам көрүү	
3.5	Үй-бүлөнүн башка мүчөлөрүнө кам көрүү	
3.6	Үй жумуштарын жасоо (тамак жасоо, үй жыйноо, кир жуу, үтүктөө, ремонт, мал жайгаруу, отун даярдоо, азык-түлүк, суу алып келүү-жеткирүү, чарбакта иштөө, тиричилик техникасын пайдалануу жана ремонт ж.б.)	
3.7	Үй-бүлөдөгү макам (үй-бүлө башчысы, чечим кабыл алууга катышуу, кадыр-барк, тейлөөчү ролдор ж.б.)	
4. Социалдык ролдорду бөлүштүрүү		
4.1	Лидер \ ээрчүүчү, начальник \ баш ийүүчү	Социалдык түзүмдө кыздар менен балдарга тандоо үчүн көбүрөөк же азыраак жеткиликтүү болгон ар түрдүү ролдор ыйгарылган – кыздар мушташа албайт, өзүнө лидерлик роль ала албайт ж.б. Ушул стереотиптер кайра жаралбашы үчүн буга көз салып туруу зарыл. Бул өзгөчө эркек балдардын өнүгүүсү үчүн маанилүү, анткени көп учурда жүрүм-турумдун делинквенттик жана зомбулукка байланышкан агрессивдүү формалары “идеалдуу маскулиндик” образга камтылат же ченемдештирилет.
4.2	Кылмышкер \ курмандык	
4.3	Бейбаш \ «жоош»	
5. Кесиптер жана алектенүүлөр		
5.1	Кара жумуш \ күч талап кылбаган эмгек	Көпчүлүк гендердик стереотиптер эмгек рыногу менен ар кыл кесиптин жеткиликтүү болушундагы теңсиздикке алып келет. Окутуу учурунда бул стереотиптер эркек балдарды табигый илимдер менен математиканы көбүрөөк окуп-үйрөнүүгө, ал эми кыздардын гуманитардык чөйрөгө жакыныраак болууга
5.2	Техникалык /гуманитардык кесиптер	
5.3	Интеллектуалдык кесиптер / искусствого байланышкан кесиптер	

5.4	Эркектер менен аялдар үчүн салттуу болгон спорттун түрлөрү	шыктандыруунун эсебинен жаралып турат. Натыйжада, мисалы, кыздар көп учурда мейкиндикте багыт ала билүүгө анча жөндөмдүү эмес болушат (бул боюнча жетиштүү түрдө машыкпагандыктан), ал эми балдар өз эмоцияларын жакшы түшүнбөй, аларды билдирүүдө чабалдык кылышат. Кесип тандоо учурунда бул стереотиптер жанданып, айлыгы жакшы болгон кесипке, ошондой эле киреше бөлүштүрүүгө жетүүнүн бир кылка эмес болушуна алып келет.
5.5.	Бош убакыт \ эс алуу	Ар кандай жыныстагы адамдар үчүн бош убакытты өткөрүү жана эс алуу мүмкүнчүлүктөрү теңдеш чагылдырылышы керек.
6. Этностук топтордун репрезентациясы		
6.1	Бир этностук топтун эске салынышы же сүрөттөлүшү басымдуулук кылат / көп түрдүүлүк чагылдырылган	Этностук көпчүлүктүн өкүлдөрүн, алардын ысымдарын, ошондой эле кыргыздардын салттуу маданияты менен ассоциацияланган символдор менен буюмдарды (боз үйлөр, комуздар, калпактар ж.б.) эске салуулар жана сүрөттөөлөр китептин көлөмүндө башка этностук топтор менен маданияттардын, анын ичинде дүйнөнүн башка өлкөлөрү менен региондорунун тургундарынын сүрөттөлүшүнө карата 70% / 30% катышынан төмөн эмес болуп теңдештирилиши керек.
6.2	Этностук көпчүлүккө/азчылыкка таандыгы ушуларга ылайык аныктала турган ысымдар менен каармандарды (реалдуу же ойдон чыгарылган) пайдалануу жана эске салуу	Көнүгүүлөргө киргизилген же окуу үчүн сунушталган тексттер кыргыздардан турган көпчүлүк жана башка топтор үчүн 70%/30% катышында этностук жана маданий таандыгы боюнча теңдештирилиши керек.
6.3	Белгилүү бир топтун басымдуулук кылышын ченемдештирүү / теңчилик көрүнүшүн көрсөтүп берүү	Эч бир топ башка топко караганда өнүгүүнүн “өркүндөтүлгөн” / “бийик” стадиясында турган, ошондой эле бийигирээк моралдык стандарттар менен маданий ченемдери бар топ катары көрсөтүлбөшү керек. Бул этностук көпчүлүккө да, көбүнчө европалык мамлекеттер, АКШ, Россия, Япония ж.б.ушул ролдун аткаруучусу катары кабылданган “байкенин” моделине багытталган сүрөттөөлөргө да тиешелүү болуп саналат.
6.4	Маданий өзгөчөлүктөргө романтикалуу жана экзотикалуу түс берүү	Этностук азчылыктын же башка өлкөлөр менен калктардын өкүлдөрүн, алардын ысымдарын, ошондой эле ар кайсы элдердин салттуу маданияты, өзгөчөлүгү менен ассоциацияланган символдор менен

		буюмдарды (балалайка, тебетей, селде ж.б.) эске салуулар жана сүрөттөөлөр басымдуулук кылбашы керек. Башка топтор менен маданияттардын өкүлдөрү көбүнчө ушундай эле иштер менен алектенип, ушуга окшош эле көйгөйлөрдү чечип жаткан адамдар сыяктуу көрсөтүлүшү керек.
7. Аялуу топторду репрезентациялоо		
7.1	Майыптыгы бар адамдар	Коомдо майыптыгы бар же өзгөчө педагогикалык муктаждыктары бар балдарга жана/же чоң адамдарга карата стереотиптүү жүрүм-турумду/жагдайларды эске салуу же сүрөттөө. Бул сүрөттөөлөр майыптыктын медициналык моделин чагылдырат, мында майыптыгы бар адам ар кандай параметрлер (мисалы, ден-соолугун абалы) боюнча ченемге шайкеш келбеген адам катары көрсөтүлөт. Социалдык модель майыптыгы бар адамдарга/балдарга активдүү турмуштук позицияны карманууга жардам берген жамааттар менен чөйрөнүн коомдун бардык мүчөлөрүн камтыган жана аларга ыңгайлашкан ролун билдирет.
7.2	Жаш курактык иерархиялар	Балдар менен кичүү адамдар кадыр-барктууларга баш ийип, өз позициясын коргоого мүмкүнчүлүгү (же эрки) жетпегендер катары сүрөттөлөт.
7.3	Улгайган адамдар	Улгайган адамдарды эске салуу жана сүрөттөө 50% / 50% катышында теңдештирилиши керек: улгайгандарды колдоого муктаж адамдар катары, ошондой эле өлкөнүн өнүгүүсүнө өз салымын кошуп жаткан коомдун активдүү жана эмгектене билген мүчөлөрү катары салттуу түрдө сүрөттөө
7.4	Балдар	Балдарды (эң кичинекей наристе болсо да) кам көрүүнүн жана тил алуунун объекти катары сүрөттөө эске салуу менен сүрөттөөлөрдүн 15 пайынынан ашпашы керек. Балдар каалагандай жамааттын активдүү жана жоопкерчиликтүү мүчөлөрү болуп саналат, алардын позициясы урматталууга, ал эми белгилүү бир милдеттерди аткарууга болгон шык-жөндөмү менен каалоосу колдоого алынууга тийиш.
8. Басмырлоо жана теңсиздик		
8.1	Расалык, этностук, социалдык топтордун же ар кайсы азчылыктардын топторунун дарегине карата касташуу тилин	Касташуу тили өзүнө каалагандай терс же ар-намысты басмырлаган коннотацияларды камтыйт, айталы, жагдайдын контекстине тиешеси болбогон “кавказ улутундагы

	же сыпайгерчиликсиз атоолорду тийиштүү комментарийлерсиз пайдалануу (мисал катары эмес, текстте пайдаланылган).	адамдар” деген аныктама же адамдардын расалык таандыгына шилтеме берүү сыяктуу коннотациялар.
8.2	Расалык, этностук, социалдык топтордун же ар кайсы азчылыктардын топторунун дарегине карата сыпайгерчиликсиз атоолорду пайдалануу	Топторду ошол топтун өкүлдөрү айткысы келбегендей же аларга ылайыксыз туура эмес атоо (мисалы, АКШда “негр” деп эмес, “афроамерикалык” деп атоо кабыл алынган; Европада “цыгандар” дебей, “Рома эли” деп жазуу, Кыргызстанда орус тилинде да “киргизы” деп эмес, “кыргызы” деп жазуу ж.б.). Андан тышкары, тигил же бул аймакта жүздөгөн жыл илгери жашап кеткен калктарга карата топтордун заманбап аталышын колдонуу да сыпайгерчиликке жатпайт. Жөн эле “гректер” деп жазбастан, “байыркы гректер” же “Афины шаарынын тургундары” деп, же болбосо жөн эле “уйгурлар” деп эмес, “уйгур каганатынын өкүлдөрү” деп жазуу туура болот.
8.3	Географиялык деңгээлдеги түзүмдүк теңсиздикти эске салуу же сүрөттөө (өлкө региондорунун, глобалдык региондордун ортосунда)	Теңсиздикти сүрөттөө анын пайда болушунун географиялык же тарыхый жагдайларын түшүндүрүү менен коштолушу керек. Мисалы, европалык өлкөлөрдүн жогорку деңгээлде өнүгүшү башка континенттерди кылымдар бою колониялаштырууга байланышкан. Гендердик теңсиздик аялдардын көпчүлүгүнүн каалоосу менен умтулуусуна көз каранды эмес, ал өнүгүү, тарбиялоо жана билим алуунун жеткиликтүү болушу менен шартталган. Мигранттардын үй-бүлөлөрү жергиликтүү калкка салыштырмалуу, материалдык көз караштан албаганда да - жаңы шарттарга көнүп кетүү көз карашынан алганда, башынан эле кыйыныраак жагдайда болушат ж.б.
8.4	Ички миграция маселелерин эске салуу же сүрөттөө жана анын түзүмдүк теңсиздик көйгөйлөрү менен байланышы	
8.5	Тышкы миграция маселелерин эске салуу же сүрөттөө жана анын түзүмдүк теңсиздик көйгөйлөрү менен байланышы	
8.6	Түзүмдүк теңсиздик жана институционалдык зомбулук көйгөйү	
8.7	Түзүмдүк теңсиздик жана гендердик зомбулук көйгөйү	Текстте кыздарга, аялдарга карата басмырлоо кандайча сүрөттөлүп жаткандыгына көңүл буруу маанилүү болуп саналат. Мындай басмырлоону ченемдештирүүгө, актоого жол берилбейт. Коом таануу, тарых окуу китептеринде көп учурларда узакка созулган гендердик теңсиздикке жана басмырлоого тийиштүү көңүл бурулбайт жана тарыхый баа берилбейт, тескерисинче, кандайча, кандай факторлордун аркасында позитивдүү өзгөрүүлөр болуп, аялдардын абалы жакшыргандыгы белгиленбейт. Гендердик, үй-

		бүлөлүк зомбулукту ченемдештирүүгө, актоого же ага романтикалуу түс берүүгө, курмандыкты виктимизациялоого эч убакта жол берилбейт. Тигил же бул түрдө гендердик, үй-бүлөлүк зомбулук сүрөттөлгөн адабий, көркөм чыгармаларды пайдалануу зомбулукка жол бербөөнү талдоого, талкуулоого байланышкан тийиштүү суроолор менен коштолушу керек.
8.8	Тигил же бул жоболордун иллюстрациясы эмес, аргументация контекстиндеги диний булактарга негизсиз шилтемелер, белгилүү бир диний көз караштардын же атеисттик пропаганданын үстөмдүгүнүн пайдасына илгерилетүү	Кээде окуу китептеринде зарылдыгы жок эле факты жүзүндөгү маалымат катары диний булактарга шилтемелер берилген учурлар бар. Мисалы, Ной жана анын уулдарына чейинки санжырага көз салса болот деген эске салуулар бар, же диний мүнөздөгү насыят окуялар.
9. Согуштар, жаңжалдар жана массалык зомбулуктар		
9.1	Ар кыл калктардын жана башка социалдык топтордун, этномаданий жана улуттук жамааттардын ортосундагы согуштарды, жаңжалдарды жана тирешүүлөрдү негизсиз эле сүрөттөө.	Тарыхты согуштар менен жаңжалдардын кезектешкен ирети катары элестетүү куралдуу тирешүүлөрдү жаңжалдар менен көйгөйлөрдү (биринчи кезекте, эреже катары, экономикалык көйгөйлөрдү) чечүү ыкмасы катары ченемдештирет. Мында тарыхый процесстин жаратмандык жагы, маданий, техникалык жана илимий жетишкендиктер, тиричилик менен жашоо образындагы өзгөрүүлөр, жаңы кесиптердин жана жаңы ролдордун жаралышы көз жаздымда калып калат. Окуу китептериндеги согуштун же жаңжалдын кандай болбосун сүрөттөлүшү экономика, саясат же маданият чөйрөсүндөгү өнүгүүгө байланышкан баяндоо логикасы менен негизделиши керек, мында өнүгүү процесси жөнүндө түшүнүк негизги түшүнүк катары болуп, согуштар болсо ушул өнүгүүнүн логикасынан улам келип чыккан зарылдыкка жараша гана эске салынышы керек. Мында жаңжалга тартылган бардык тараптардын ролу толугу менен көрсөтүлүүгө тийиш – анын ичинде согуштун айынан колдоосуз калган аялдар, кары-картаңдар жана балдар, экономиканын урашы, түшүмдөн айрылуу, ачарчылык ж.б. чагылдырылышы керек.

6.2. Визуалдык коштоону баалоо үчүн индикаторлор

№	Индикатор	Түшүндүрмө
1. Гендердин/жыныстын визуалдык репрезентациясы		
1.1	Эркек жана аял персонаждарын (реалдуу же ойдон чыгарылган) сүрөттөө	Окуу китебиндеги аял жана эркек персонаждарынын саны ар бир жыныс үчүн 50 пайыздан болгон катышта тендештирилиши керек
2. Гендердик мүнөздөмөлөр		
2.1	Активдүүлүк \ пассивдүүлүк	Каармандардын жүрүм-туруму менен сезимдерин сүрөттөгөн тексттер мүнөздүн маскулиндик жана фемининдик белгилери жөнүндө стереотиптик элестетүүлөргө багытталган учурлар сейрек эмес. Жалпысынан алганда, кыздар жалпы китеп боюнча өтө эле жумшак жана эмоционалдуу, ал эми эркек балдар агрессивдүү жана эстүү, ошондой эле ар бир жыныска салттуу түрдө таандык деп эсептелген сапаттарга ылайык сүрөттөлбөшү керек. Сунушталган айкалыш: адамдын жынысынан эмес, анын инсандыгынан көз каранды болгон психологиялык белгилер менен жүрүм-турумдук реакциялардын көп түрдүүлүгү жөнүндө түшүнүктү жаратуу үчүн ар бир жыныс үчүн 50 пайыздан кем болбогон эмес салттуу эмес жана стереотиптүү эмес репрезентация болушу зарыл.
2.2	Мүнөзүнүн жумшактыгы \ катуулугу	
2.3	Эмоционалдуулук \ токтоолук	
2.4	Эстүүлүк \ кызуу кандуулук	
2.5	Тыкандык \ жүдөгөндүк	
2.6	Тил алчаактык \ козголоңчулук	
2.7	Конформдүүлүк \ нонконформдүүлүк	
3. Үй-бүлөдөгү ролдорду жана милдеттерди бөлүштүрүү		
3.1	Багуучу \ багуудагы адам	Үй-бүлөлүк ролдор менен милдеттерди сүрөттөө да көнүмүш жана салттуу эмес үй-бүлөлүк ролдордун (үй иштерине жардам берген эркектер, чечим кабыл алган аялдар ж.б.) 50% / 50% айкалышында болушу сунушталат.
3.2	Энеси \ атасы	
3.3	Балдарды тарбиялоо	
3.4	Балдарга кам көрүү	
3.5	Үй-бүлөнүн башка мүчөлөрүнө кам көрүү	
3.6	Үй жумуштарын жасоо (тамак жасоо, үй жыйноо, кир жуу, үтүктөө, ремонт, мал жайгаруу, отун даярдоо, азык-түлүк, суу алып келүү-жеткирүү, чарбакта иштөө, тиричилик техникасын пайдалануу жана ремонт ж.б.)	

3.7	Үй-бүлөдөгү макам (үй-бүлө башчысы, чечим кабыл алууга катышуу, кадыр-барк, тейлөөчү ролдор ж.б.)	
4. Социалдык ролдорду бөлүштүрүү		
4.1	Стереотиптерди кармануу көз карашынан алганда персонаждардын костюму же кийими (кыздар көйнөк кийип, бантик тагынышат, балдар спорттук мүнөздөгү кийим кийишет ж.б.)	Социалдык түзүмдө кыздар менен балдарга тандоо үчүн көбүрөөк же азыраак жеткиликтүү болгон ар түрдүү ролдор ыйгарылган – кыздар мушташа албайт, өзүнө лидерлик роль ала албайт ж.б. Ушул стереотиптер кайра жаралбашы үчүн буга көз салып туруу зарыл. Бул өзгөчө эркек балдардын өнүгүүсү үчүн маанилүү, анткени көп учурда жүрүм-турумдун делинквенттик жана зомбулукка байланышкан агрессивдүү формалары “идеалдуу маскулиндик” образга камтылат же ченемдештирилет.
4.2	Лидер \ ээрчүүчү, начальник \ баш ийүүчү	
4.3	Кылмышкер \ курмандык	
4.4	Бейбаш \ «жоош»	
5. Кесиптер же алектенүүлөр		
5.1	Кара жумуш \ күч талап кылбаган эмгек	Көпчүлүк гендердик стереотиптер эмгек рыногу менен ар кыл кесиптин жеткиликтүү болушундагы теңсиздикке алып келет. Окутуу учурунда бул стереотиптер эркек балдарды табигый илимдер менен математиканы көбүрөөк окуп-үйрөнүүгө, ал эми кыздардын гуманитардык чөйрөгө жакыныраак болууга шыктандыруунун эсебинен жаралып турат. Натыйжада, мисалы, кыздар көп учурда мейкиндикте багыт ала билүүгө анча жөндөмдүү эмес болушат (бул боюнча жетиштүү түрдө машыкпагандыктан), ал эми балдар өз эмоцияларын жакшы түшүнбөй, аларды билдирүүдө чабалдык кылышат. Кесип тандоо учурунда бул стереотиптер жанданып, айлыгы жакшы болгон кесипке, ошондой эле киреше бөлүштүрүүгө жетүүнүн бир кылка эмес болушуна алып келет.
5.2	Техникалык /гуманитардык кесиптер	
5.3	Интеллектуалдык кесиптер / искусствого байланышкан кесиптер	
5.4	Эркектер менен аялдар үчүн салттуу болгон спорттун түрлөрү	
5.5.	Бош убакыт \ эс алуу	Ар кандай жыныстагы адамдар үчүн бош убакытты өткөрүү жана эс алуу мүмкүнчүлүктөрү теңдеш чагылдырылышы керек.
6. Этностук топтордун репрезентациясы		

6.1	Бир этностук топтун эске салынышы же сүрөттөлүшү басымдуулук кылат / көп түрдүүлүк чагылдырылган	Этностук көпчүлүктүн өкүлдөрүн, алардын ысымдарын, ошондой эле кыргыздардын салттуу маданияты менен ассоциацияланган символдор менен буюмдарды (боз үйлөр, комуздар, калпактар ж.б.) эске салуулар жана сүрөттөөлөр китептин көлөмүндө башка этностук топтор менен маданияттардын, анын ичинде дүйнөнүн башка өлкөлөрү менен региондорунун тургундарынын сүрөттөлүшүнө карата 70% / 30% катышынан төмөн эмес болуп теңдештирилиши керек.
6.3	Белгилүү бир топтун басымдуулук кылышын ченемдештирүү / теңчилик көрүнүшүн көрсөтүп берүү	Эч бир топ башка топко караганда өнүгүүнүн “өркүндөтүлгөн” / “бийик” стадиясында турган, ошондой эле бийигирээк моралдык стандарттар менен маданий ченемдери бар, “заманбапыраак” же “салттуу эмесирээк” топ катары көрсөтүлбөшү керек.
Маданий өзгөчөлүктөргө романтикалуу жана экзотикалуу түс берүү	Этностук азчылыктын же башка өлкөлөр менен калктардын өкүлдөрүн, алардын ысымдарын, ошондой эле ар кайсы элдердин салттуу маданияты, өзгөчөлүгү менен ассоциацияланган символдор менен буюмдарды (балалайка, тебетей, селде ж.б.) эске салуулар жана сүрөттөөлөр басымдуулук кылбашы керек. Башка топтор менен маданияттардын өкүлдөрү көбүнчө ушундай эле иштер менен алектенип, ушуга окшош эле көйгөйлөрдү чечип жаткан адамдар сыяктуу көрсөтүлүшү керек.	Маданий өзгөчөлүктөргө романтикалуу жана экзотикалуу түс берүү
7. Аялуу топторду репрезентациялоо		
7.1	Майыптыгы бар адамдар	Коомдо майыптыгы бар же өзгөчө педагогикалык муктаждыктары бар жаш балдарга жана/же чоң адамдарга карата стереотиптүү жүрүм-турумдун/жагдайдын чагылдырылышы. Бул сүрөттөөлөр майыптыктын медициналык моделин

		чагылдырат, анда майыптыгы бар адам ар кандай параметрлер боюнча (мисалы, ден-соолугунун абалы боюнча) ченемдерге шайкеш келбеген адам катары көрсөтүлөт. Социалдык модель майыптыгы бар адамдарга/балдарга активдүү турмуштук позицияны карманууга жардам берген жамааттар менен чөйрөнүн коомдун бардык мүчөлөрүн камтыган жана аларга ыңгайлашкан ролун билдирет.
7.2	Жаш курактык иерархиялар	Балдар менен кичүү адамдар кадыр-барктууларга баш ийип, өз позициясын коргоого мүмкүнчүлүгү (же эрки) жетпегендер катары сүрөттөлөт. Балдар менен чоң адамдар жалпы иш менен алектенип жатканын көрсөткөн жетиштүү сандагы теңдештирилген сүрөттөр болушу керек.
7.3	Улгайган адамдар	Улгайган адамдардын колдоого муктаж болгон улгайган адамдар катары салттуу сүрөттөлүшү менен коомдун өлкөнүн өнүгүшүнө өз салымын кошуп жаткан активдүү жана эмгекке жөндөмдүү мүчөсү катары сүрөттөлүшү 50% / 50% катышында теңдештирилген болушу керек.
7.4	Балдар	Балдарды (эң кичинекей наристелерди да) кам көрүүнүн жана тил алуунун объекти катары сүрөттөө эске салуу менен сүрөттөөлөрдүн 15 пайынынан ашпашы керек. Балдар каалагандай жамааттын активдүү жана жоопкерчиликтүү мүчөлөрү болуп саналат, алардын позициясы урматталууга, ал эми белгилүү бир милдеттерди аткарууга болгон шык-жөндөмү менен каалоосу колдоого алынууга тийиш.
8. Басмырлоо жана теңсиздик		
8.1	Мамлекеттик символиканын, Кыргызстандагы жарандык биримдиктин объектилери менен символдорунун сүрөттөрүнүн саны	Көптөгөн окуу китептеринде (өзгөчө башталгыч мектептер үчүн) заманбап шаардык пейзаждарга, адамдар кесиптик ишмердиги менен алектенген жайларга байланышкан сүрөттөр,

8.2	Үй-бүлөлүк же үйдөгү өздүк мейкиндиктин сүрөттөрүнүн саны	транспорттун, компьютерлердин, индустриалдык ландшафттардын ж.б. заманбап түрлөрүнүн сүрөттөрү жетишпейт. Үй-бүлөлүк мүнөздөгү жана табият чагылдырылган сүрөттөрдүн саны наристенин кругозорун кеңейте турган сүрөттөр менен теңдеш санда болушу керек, бул баланын жашоонун ар кандай образдары жана кесиптердин түрлөрү жөнүндө маалымдуулугу кыздардын да, балдардын да мүмкүнчүлүктөрүн кеңейтип, социалдык обочолонууга алып барбашы үчүн зарыл. Албетте, сүрөттөрдүн теңдештиги предметке жараша болот (физикалык география окуу китептеринде жаратылыш ландшафттары көбүрөөк болот ж.б.).
8.3	Эл алдындагы жана кесиптик мейкиндиктердин, анын ичинде шаардык көчөлөрдүн, транспорт каражаттарынын, завод жана лабораториялардын имараттарынын жана талаадагы эмгектин ж.б. сүрөттөрүнүн саны	
8.4	Жаратылыш ландшафттарынын сүрөттөрүнүн саны	
9. Согуштар, жаңжалдар жана массалык зомбулук		
9.1	Согуштарга, жаңжалдарга жана кагылышууларга, анын ичинде курал-жаракка, зоот кийимдерине, салгылашуу сценаларына, аскер башчыларынын портреттерине ж.б. байланышкан сүрөттөрдүн саны.	Салгылашуу сценаларын, курал-жаракты жана тарыхый инсандарды аскер адамдары катары гана чагылдырган сүрөттөрдөгү теңдешсиздик тарыхты согуштар менен жаңжалдардын гана кезектешкен ирети катары элестетүүнү бекемдейт, ошондой эле куралдуу тирешүүлөрдү жаңжалдар менен көйгөйлөрдү чечүү ыкмасы катары ченемдештирет. Мында тарыхый процесстин жаратмандык жагы: өндүрүштө бурулуш жасаган эмгек шаймандары, маданий, техникалык жана илимий жетишкендиктер, тиричилик менен жашоо образындагы өзгөрүүлөр, жаңы кесиптердин жана жаңы ролдордун жаралышы көз жаздымда калып калат. Окуу китептериндеги согуштун же жаңжалдын кандай болбосун сүрөттөлүшү экономика, саясат же маданият чөйрөсүндөгү өнүгүүгө байланышкан баяндоо логикасы менен негизделиши керек, мында өнүгүү процесси жөнүндө түшүнүк негизги түшүнүк катары болуп, согуштар болсо ушул өнүгүүнүн логикасынан улам келип чыккан зарылдыкка жараша гана эске салынышы керек. Мында жаңжалга тартылган бардык тараптардын ролу толугу менен

		көрсөтүлүүгө тийиш – анын ичинде согуштун айынан колдоосуз калган аялдар, кары-картаңдар жана балдар, экономиканын урашы, түшүмдөн айрылуу, ачарчылык ж.б. чагылдырылышы керек.
--	--	---

6.3. Индикаторлорду колдонууга түшүндүрмөлөр

Окуу китептериндеги тексттер менен сүрөттөр гендердик-бейтарап мүнөздө болушу мүмкүн (ойдон чыгарылган же жомоктогу персонаждар, айбанаттар, суроонун же маанилүү маалыматтын жанында жөн гана иконография). Эгер алар бейтарап болбосо, төмөнкү көз караштан алганда белгилүү бир теңдештик зарыл:

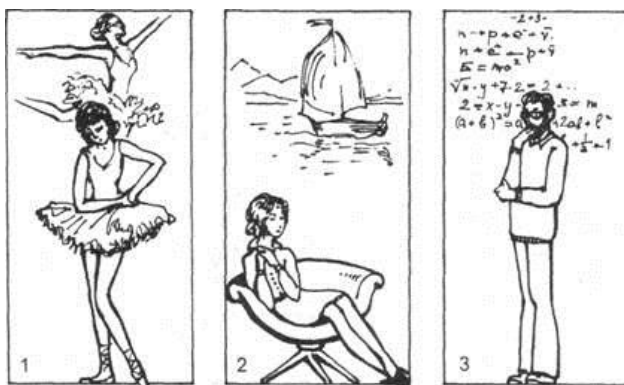
Сандык критерийлер:

- Кыздар менен балдар, эркектер менен аялдар каарман болгон сүрөттөр менен тексттер болжол менен бирдей санда болушу керек;
- Тексттер менен сүрөттөрдө ар кандай курактагы, кесиптеги, социалдык статустагы адамдарды камтылышы керек;
- Тексттер менен сүрөттөрдүн үчтөн бир бөлүгүнө жакыны (предметке жана билим берүү баскычына жараша) көпчүлүккө таандык эмес же башка социалдык-маданий мейкиндиктерге (мисалы, башка өлкөлөргө, келечекке ж.б.) таандык болгон этностук топтордун өкүлдөрүн камтышы керек.;
- Ар кандай тексттер менен сүрөттөрдүн саны сапаттык критерийлерге шайкеш теңдештирилиши зарыл (кесиптер, социалдык чөйрө, үй-бүлөлүк ролдор);
- Жок дегенде бир нече сүрөттөр менен тексттер майыптыгы бар адамдар менен байланышкан болушу керек.

Сапаттык критерийлер

Гендердик мүнөздөмөлөр

Тексттер менен сүрөттөр “табигый” делген айырмачылыктарга: аялдардын эркектерге салыштырмалуу күчү аз боло турганы, кыздардын көбүрөөк эмоционалдуу болушу, балдардын тентектиги ж.б. тиешелүү болгон гендердик стереотиптерди колдобошу керек. Төмөндө берилген сүрөттөр ТУУРА ЭМЕС тартылган. Эркектер да, аялдар да эс тутумдун бардык түрлөрүнө ээ болуп саналат, бирок сүрөттө эркектердин эс тутумунун логикалык мүнөзү, ал эми аялдардын эс тутумунун образдуу мүнөзү баса белгиленген. Эркектер да, кыздар да футбол ойноп, секирге менен секире алышат. Бардык сүрөттөрдө эки жыныстагы адамдар тең тартылса жакшы болмок.

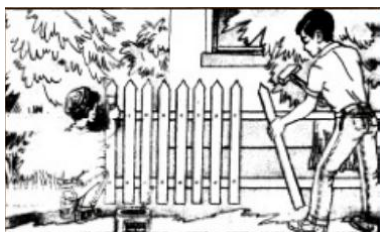
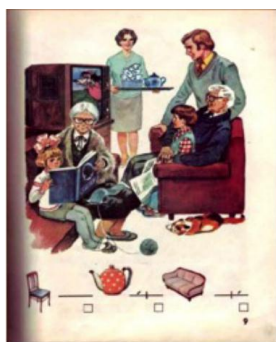
Гендердик ролдор жана кесиптик стереотиптер

Тексттер менен сүрөттөр эркектер менен аялдарды биздин маданиятыбызда салттуу түрдө эркектер менен аялдарга ылайык делген кесиптердин же алектенүүлөрдүн алкагында чагылдырбашы керек. Мисалы: көп учурда эркектердин гана машиненин рулун башкарганы, аялдардын гана кийим тигүүчү машине тигип жатканы, эркек балдар ачкычты же кандоочту кармап, ал эми кыздар шприцти же суу куйгучту кармап чагылдырылат. Же бир жыныстагы эки адамды бир сүрөттө окшош контекстте же бир бөлүктүн алкагында чагылдыруу керек, же болбосо стереотиптүү эмес сүрөттөрдү чагылдыруу зарыл, мисалы, эркек – мугалим, дарыгер, ашпозчу, тикмечи, ал эми аял – айдоочу, инженер, ремонттоочу ж.б.

Үй-бүлөлүк ролдор жана жаш курактык ролдор

Үй-бүлөнүн сүрөттөрү жана баяндалышы стереотиптүү үй-бүлөлүк ролдорду, мисалы, апасы менен кызы үй жыйнап, атасы гезит окуп же телевизор көрүп, же эркек балдары менен ремонт жасап жатышын чагылдырган ролдорду бекемдебеш керек. Андан көрө эркек балдар да, кыздар да катышкан бир ишмердикти көрсөтүп берсе жакшы болот. Мындан тышкары, окуу китептеринде (өзгөчө – башталгыч мектептерде) чоң ата менен чоң энелердин өтө стереотиптүү мүнөзгө ээ болгон сүрөттөрү көп кездешет. Көп учурларда чоң ата менен чоң эне айыл жергесинде жана салттуу иш менен алектенген катары чагылдырылат, мисалы, чоң эне түймө түйүп, чоң ата небересин атка минүүгө үйрөтүп жаткан болот. Муундардын өкүлдөрүн айылдык же шаардык жашоо образына байланыштырбай, ошондой эле улуу муундагы адамдарды активдүүрөөк жана социалдык турмушка аралашкан инсандар катары чагылдырган жакшы, анткени көпчүлүк окуучулардын чоң ата-чоң энелери пенсияга чыккандан кийин деле ишин улантышат. Балдар көп учурларда баш ийген абалда, же болбосо тил алган же тил албаган жагдайларга байланыштырылып сүрөттөлөт.

ТУУРА ЭМЕС сүрөттөрдүн мисалдары:

Этномаданий көп түрдүүлүк

Сүрөттөр менен тексттерде ар кандай этномаданияттын өкүлдөрү болушу керек, анын үстүнө бул сөзсүз эле ушул топтун салттуу маркерлери (улуттук кийим, ишмердик түрү ж.б.) менен байланышта болушу керек эмес. Ар кайсы топтун өкүлдөрү ар кандай жагдайда чогуу жүргөнү сүрөттөлсө жакшы болмок, мисалы, жумушта, мектепте, майрамда, театрда жана башка жерлерде. Ар кайсы топтогу адамдар тигил же бул чөйрөгө же бир ишмердик чөйрөсүнө сөзсүз эле байланыштырылбашы керек (мисалы, кыргыздар тоодо боз үйлөрдүн жанында, өзбектер тандыр нандын же жемиштердин жанында).

Майыптыгы бар адамдардын өкүлчүлүгү

Сүрөттөрдө жана тексттерде майыптыгы бар адамдар же өзгөчө педагогикалык муктаждыктары бар балдар да чагылдырылышы керек. Андан тышкары, окуу китептерде жеткиликтүү чөйрөнүн элементтери: пандустар, Брайль шрифти менен жарыялар ж.б. болгону жакшы. Майыптыгы бар адамдар менен балдар жалпы иш же оюн менен алектенип жаткан башка балдар менен катар эле коомдун активдүү мүчөлөрү катары чагылдырылышы керек.

Социалдык мейкиндиктердин көп түрдүүлүгү

Тексттерде жана сүрөттөрдө ар кандай мейкиндиктердин: шаардык, айылдык, өндүрүштүк, үйдөгү, жаратылыш ландшафынын тең салмактуулугу чагылдырылышы керек. Айрым окуу китептеринде, өзгөчө башталгыч мектептериндеги окуу китептеринде боз үйлөр жана жылкылар чагылдырылган айылдык пасторалдык пейзаждар заманбап техника, имараттар, транспорт, ал гана эмес мектептердин сүрөттөрүнүн санына караганда кыйла басымдуулук кылат. Окуучуларда Кыргызстанда жана бүткүл дүйнөдө орун алган ар кандай чөйрөлөр жөнүндө визуалдык элестетүүлөр менен түшүнүктөр калыптанышы зарыл.

7. ЭКСПЕРТТИК КОРУТУНДУ ҮЧҮН ТАБЛИЦАНЫ ТОЛТУРУУ БОЮНЧА НУСКАМАЛАР

1. №1-таблица басылманын мукабасынан тартып ырааттуу түрдө толтурулат. Эң четки сол тарабындагы мамычада (же сүрөттүн/тексттин жайгашышында – мукаба, форзац) бети, ошондой эле жогортон тартып эсептегендеги абзацтын номери көрсөтүлөт.
2. 1-таблицанын сол жагына мазмунга тиешелүү болгон бардык эскертмелер жазылат. Оң жагына – сүрөттөргө тийиштүү болгон бардык эскертмелер жайгаштырылат. Бир бетке (ал гана эмес бир эле абзацка) бир нече эскертмелер берилиши мүмкүн. Эгер бетте сүрөттөр болсо, эскертмелер менен таблицанын сол да, оң да тарабы толтурулса болот. Гендердик теңчилик жана социалдык көп түрдүүлүк боюнча эскертмелер өзүнчө жазылат. Ошентип, тексттин бир фрагментине же бир сүрөткө бир нече эскертмелер болушу мүмкүн. Мисалы, сүрөттө калпак кийген 1 эркек бала чагылдырылган – мында гендердик тең салмактуулуктун жоктугу да, этностук көп түрдүүлүктүн жоктугу да белгиленет. Же, айталы, Вера деген кыз жөнүндө сөз болсо, - бул фрагмент аял жыныстагы, орусча ысымы бар персонаж жөнүндө аңгеме катары белгиленет. Ошентсе да, жалпы жыйынтык китепти толук карап чыккандан кийин бардык эскертмелерди эске алуу менен чыгарылат, анткени бир сүрөттөгү

дисбаланс башка беттеги же башка бөлүктөгү текст же сүрөт менен орду толтурулушу мүмкүн.

3. Текстти кароодогу сандык тең салмактуулук, баарынан мурда, персонаждар менен каармандардын ысымына жана жынысына/этностук таандыгына же алардын сүрөттөрүнө тиешелүү болуп саналат. Калган эскертмелер терс стереотиптерди кайра жаратууга көмөктөшкөн же басмырлоочу мүнөзгө ээ болгон, ошондой эле зомбулук менен жаңжалдарды ченемдештирген катары каралса боло турган текст менен сүрөттөрдүн өзгөчөлүктөрүнө карата жасалат.
4. Жалпылоочу эскертмелерди жазуу ыңгайлуу болушу үчүн таблицанын төмөн жагында берилген эскертмелердин сандык жыйынтыгын чыгарып койсо болот. Эсептөөлөрдүн жыйынтыгында текстте кандай жыныстагы, жаш курактагы, этномаданий таандыктагы каарман (реалдуу же ойдон чыгарылган), аскерий же бейпил мүнөздөгү, табигый же индустриалдык ландшафт ж.б. сүрөт/баяндама бар экендиги билинет. Ушул маалыматтарга таянып белгилүү бир тең салмактуулук жөнүндө сөз кылса болот.
5. Тексттин/сүрөттүн тигил же бул терс стереотиптерди кайра жаратуусу же басмырлоочу мүнөзү боюнча эскертмелер автоматтык түрдө материалдардын кайра иштеп чыгууга жана өзгөртүүгө муктаж экендиги жөнүндө корутунду чыгарылышына алып келет.
6. Эгер эксперт тигил же бул теманы же бөлүмдү тийиштүү маалымат менен толуктоо керек деп эсептесе, колдонулбай калган мүмкүнчүлүктөр жөнүндө эскертмелер да текстти карап чыгуу учурунда жазылат.
7. 2-таблица жалпылоочу мүнөзгө ээ болуп саналат. Оң жактагы акыркы мамычада тийиштүү эскертмелер берилген бет менен абзацтын номери белгиленип, жазылып коюлат. Мисалы, (7/3, 15/3, 35/1) – бул эскертме 7-беттеги жогортон санагандагы 3-абзацка тиешелүү экендигин, 15-беттеги жогортон санагандагы 3-абзацка тиешелүү экендигин, 35-беттеги жогортон санагандагы 1-абзацка тиешелүү экендигин билдирет. Эскертменин өзүн кийинки мамычада төмөнкүчө жалпылап койсо болот: «Аялдар менен эркектердин кесиптик ишмердигинин салттуу түрлөрү жөнүндө стереотиптерди кайра жаратат». Эскертмелерди жалпылоо үчүн аларды индикаторлор таблицасы менен салыштырып турса болот, бирок, зарылдыкка жараша, өз сөзү менен да жазып койсо болот. Кийинки мамычада эксперт өзү берген эскертмени негиздейт. Мисалы: «Педагогикалык кесиптер коомдо өтө феминизацияланып кеткен – мектеп окуучуларынын арасында эркек мугалимдин же эркек бала бакча тарбиячысынын фигурасын илгерилетүү зарыл». Негиздеме андан соң автор үчүн сунуштамага айланып, саптын акыркы мамычасында жайгаштырылса болот.
8. Жалпы эскертмелерди жазуу ыңгайлуу болушу үчүн индикаторлор таблицасын пайдаланып, индикатордун номери менен жазылышына шилтеме берсе болот (албетте, зарыл болсо, толуктоолор жана өзгөртүүлөр менен).

8. 1-ТИРКЕМЕ. ОКУУ-МЕТОДИКАЛЫК КОМПЛЕКСКЕ БАСМЫРЛООГО КАРШЫ ЖАНА ГЕНДЕРДИК ЭКСПЕРТИЗА ЖҮРГҮЗҮҮНҮН ЖЫЙЫНТЫКТАРЫ БОЮНЧА ЭКСПЕРТТИК КОРУТУНДУ

**Окуу-методикалык комплекске басмырлоого каршы жана гендердик экспертиза жүргүзүүнүн жыйынтыктары боюнча
эксперттик корутунду**

Эксперттин аты-жөнү _____

КР Билим берүү жана илим министрлигинин сертификатынын № жана берилген датасы же КР Билим берүү жана илим министрлигинин эл аралык же чет элдик экспертти дайындоо жөнүндөгү буйругунун датасы _____

ОМК аталышы _____

Басмакана _____

ОМК авторунун/авторлорунун аты-жөнү _____

Кол жазманын беттеринин саны _____

Кол жазманын тили _____

Кол жазма алынган датасы _____

Экспертиза жүргүзүлгөн мөөнөттөр _____

Экспертиза жүргүзүү орду _____

1. ОМКнын мазмунунда жана сүрөттөрүндө стереотиптердин, терс ынанымдардын жана колдонулбай калган мүмкүнчүлүктөрдүн болушуна карата баяндама

Беттин/ абзацтын номери	СТЕРЕОТИПТЕРДИН, ТЕРС ЫНАНЫМДАРДЫН ЖАНА КОЛДОНУЛБАЙ КАЛГАН МҮМКҮНЧҮЛҮКТӨРДҮН БОЛУШУ			СТЕРЕОТИПТЕРДИН, ТЕРС ЫНАНЫМДАРДЫН ЖАНА КОЛДОНУЛБАЙ КАЛГАН МҮМКҮНЧҮЛҮКТӨРДҮН БОЛУШУ		
	Мазмуну	Гендердик теңчилик (стереотиптерди, үй-бүлөдөгү жана коомдогу салттуу	Социалдык инклюзия (этно-маданий көп түрдүүлүктүн, майыптыгы бар	Кыздардын/аялдардын сүрөттөрү	Балдардын/эркектердин сүрөттөрү	Социалдык көп түрдүүлүктүн чагылдырылышы
				Үй-бүлөдөгү жана коомдогу гендердик ролдор, кесиптер, активдүүлүк\пассивдүүлүк,		этно-маданий аспектилер, диний

		гендердик ролдорду кайра жаратуу, эмгек рыногундагы ассимметрия, теңсиздик менен зомбулукту «ченемдештирүү», сексизмдер ж.б.)	адамдардын жеке жана коомдук турмушка катышуусунун чагылдырылбашы, этностук, социомаданий стереотиптерди кайра жаратуу, азчылыктарды стигмалоо, касташуу тили, азчылыктарга, аялуу топторго карата үстөмдүк кылууну, зомбулукту “ченемдештирүү”, диний чыдабастык ж.б.)	кыздардын/аялдардын гуманитардык жакка ыктуулугу, балдардын/эркектердин «техникага» жакындыгы, зомбулук ж.б.				толеранттуулук, майыптыгы бар адамдар, шаардын/айылдын мейкиндиги ж.б.	
				Саны	Сүрөттөлүшү	Саны	Сүрөттөлүшү	Саны	Сүрөттөлүшү
Всего									

2. ОМКга басмырлоого каршы жана гендердик экспертиза жүргүзүүнүн жыйынтыктары боюнча эскертмелер жана сунуштамалар

№	ОМКнын кайсы элементине тиешелүү (бети/абзацы)	Эскертме	Сунуштамалар	Түшүндүрмөлөр, комментарийлер (зарылдыкка жараша)

3. Корутундулар

3.1. Резюме (негизги эскертмелер, экспертизанын жыйынтыктары)

3.2. Жыйынтыктоочу баалоо (эксперт варианттардын бирин тандап алат да, андагы жазылган нерселерге зарылдыкка жараша тактоо киргизет, толуктайт)

- А. ОМК гендердик теңчилик, адам укуктары, социалдык инклюзия жана басмырлабоо принциптерине шайкеш келет.
- В. ОМКда терс стереотиптерди, жынысы, расасы, тили майыптыгы, этностук таандыгы, дин ынанымы, курагы, саясий же башка ынанымдары, билими, теги, мүлктүк же башка абалы, ошондой эле башка жагдайлары боюнча түздөн-түз же кыйыр түрдө басмырлоону кайра жаратууга көмөктөшкөн жоболор менен сүрөттөрдү камтыбайт, антсе да гендердик теңчилик, адам укуктары, социалдык инклюзия жана басмырлабоо идеяларын илгерилетүү үчүн толуктоолорду жана өзгөртүүлөрдү киргизүүгө муктаж.
- С. ОМКда жол берилгис гендердик/этикалык/социо-маданий жана/же башка стереотиптер жана терс ынанымдар, басмырлоочу жоболор, сүрөттөр камтылган.